

December : 2012

یه کبۆن ژماره : ۳۳

به فرانباری ۲۷۱۲

- * سیاست و جوانناسی نۆئیل کارۆل وهرگیرانی هاوری یوسفی لا په ره ی ۲
- * پینستی پیناسه کردنه وهی چه مکی پيشمه رگه و پيشمه رگایه تی وریا ره حماني لا په ره ی ۵
- * نه ته وه بی دهو له ته کان ... (فه له ستین) نامه ده کردنی سه رکه وت جه لیل لا په ره ی ۷
- * سیمبۆلی "نالا" و "نیشتمان" له شیعری په شیۆ دا (۲) هه لۆ محهممه د لا په ره ی ۱۲
- * میژووی مه سیجیه ت ویکیپیدیا لا په ره ی ۱۶
- * رۆژمهیری مانگی به فرانباری ۲۷۱۲ کوردی نامه ده کردنی ره حمان نه قشی لا په ره ۲۰

و. هاورى يوسفى

تاكو نئيره سياسته تيك كه هونهر له خزه تيدا بووه، به چه كه باريكو سنووردارمكه له بهر چاواشان بووه. هه نديك له ږخه گرانو تيو داريزه ږوان «سياسته» به چه ميكي برفراوتر ددزان، كورتي ناكه نه وه بو چه نډ ريڅخراوي سياسي دياريكراو (وگ رژيمه سياسيكان، حيزبكازو هند)، به لكو دلاله ته كانې پهره ددمن بو كومه لگا له ناستي گشتيدا . هه لبت هونهر له ويدا كهود كه يه نه ريك بو گواسته بو دنگه نكده موي بهاو باوره كومه لايه تبه كان عهد لكات دكهوتنه خدمت كومه لگا له چه كه گشته كيدا . دتواين تيوري نهم كار كرده كومه لايه تبه دي هونهر ناو نيين تيوري نواندنه موه بان

د رځه د کومه لاهه ته د دهوانيت به بشپړو بڼه پاته کي (نه خوارزو) له هونه دره پيښور ته لار او. د رڼه هونه دره نديک پرسو کيښه کاني کومه لگايه که درديعات له گه ل نه لودي ناگاي لهوه نهديت ودها کارکي دکات. لکاج دديت که نهوسه ريکي کونز دقاتيشي وک پانراک، کومه لگاي هدرنسه له چيړو کي کوميداي مروي خوي به جوړک وينا کړيوه که چما نه لودي له ناسوگي سوسيالستيپوه پيښور. هه نديک له تيورا اړيځه راني ستراکچراليست، وک پيښه مريزي و ليو نالتوسيز، لهوانه به به تعقيب له هه نسه نکاندني نوستوره (لای) کلدونيشي سترويس، ته ناهت تا نهو شوننه چونه ته پيښه وک ډلي هونه ريان به نواندنه لوي ناکو کي کومه لاهه تپه کان زانپوه، به جوړک که چما هونه درديت نه کي د رځه کي کومه لاهه ته مارکسيست بگرت (نه ستو).

هه‌ندیک له تیۆریسییه‌نه‌کان، وەک هێریرت مارکوزه، له‌م باوه‌ربدان هونه‌ر له‌ به‌مه‌دا (ئه‌ک به‌ریکه‌وت) جۆریک رهنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پیشروه، چونکه به‌ره‌مه هونه‌رییه‌کان له‌ ڕێگه‌ی ستراکتۆره هه‌سته‌یه‌کانی ئافرانده‌ی هونه‌ری، وەک چیرۆک و نوانده‌وه، کۆمه‌لیک به‌دیل بۆ (گرته‌) هه‌بووه‌کان پیشکش ده‌کهن و، له‌ نه‌جابه‌دا، به‌ شیوه‌یه‌کی کاربگره‌ر له‌گه‌ری کۆریی کۆمه‌لایه‌تی دهرده‌خه‌ن (هه‌رحنده‌ له‌م یاسه‌ ده‌تیی ئه‌م له‌گه‌ره له‌ به‌ر چاو ناگرتی که‌ چه‌ند جۆریک له‌ به‌ره‌مه هونه‌رییه‌کان ده‌توانن له‌ عه‌ینی خاڵدا بکه‌ونه‌ خزمه‌ت هه‌ندیک به‌دیلی کۆمه‌لایه‌تی موبته‌زله‌ و په‌سته‌وه).

له‌ سه‌ر له‌م قیاسه، تیۆر ئاشۆرنۆ خه‌باتی هونه‌ری مۆدێرن بۆ وده‌سته‌ینانی سه‌ره‌خۆیی وگ رهنه‌ی پانه‌کی ئاراسته‌ی بالادسته‌ له‌ کۆمه‌لگای سه‌رمایه‌داریدا ته‌عبیر ده‌کات، که‌ ده‌یه‌وێت هه‌ر جۆره به‌هایه‌ک به‌ به‌های بازاری یان ئارمازی دابه‌زێنێت. هونه‌ری مۆدێرن له‌م خه‌باته‌ دا ده‌یله‌زێنێت، به‌لام شکستی شکۆداری له‌و (هونه‌ر) کرداری کۆمه‌لگای سه‌رمایه‌داری له‌ ناستیکی بچکۆلانه‌دا، به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو _ له‌ ئاسۆکه‌یه‌کی رهنه‌نگراوه‌ _ ده‌رده‌خات. ئاشۆرنۆ ئه‌م بابته‌ ته‌نیا له‌ په‌یه‌نده‌یدا به‌ هونه‌ری مۆدێرنه‌وه به‌ راست ده‌زانێت. به‌لام هونه‌ری جه‌ماوهری (mass art) هاوده‌ستن له‌گه‌ڵ بازاری به‌ ئاراسته‌ی پتوه‌کردنی سولته‌ی سیاسی سه‌رمایه‌داری به‌ سه‌ر کۆمه‌لگادا ده‌روات.

له‌و به‌لگانه‌ندانه‌ی شوناسی هونه‌ر (وگ) جۆریک رهنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ده‌هینێته‌ ئه‌ژمار یان له‌م رووه‌وه له‌ هه‌ته‌دان که‌ تیگه‌یه‌شتنێکی جیله‌ی و وردیان له‌ رهنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی نییه‌ (وگ مارکوزه) یان له‌م رووه‌وه که‌ هونه‌ر به‌مانای وده‌ستی و رهنه‌ی له‌ به‌رچاو ناگه‌رن، به‌تکه‌ به‌ریزه‌ جوهره‌یه‌وه ده‌ریاره‌ی ده‌وین (وگ ئاشۆرنۆ). هونه‌ر له‌ به‌ره‌ته‌دا رهنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی نییه‌ به‌شی هه‌ره‌ ژۆری له‌ ئاستی سیاسیه‌وه، بێده‌نگه‌و یان به‌ شیوه‌یه‌کی ئاره‌خه‌نگراوه‌ لای سیاسه‌تیان گرتوه‌وه. به‌مانه‌وه، رهنه‌و ئاره‌زیایه‌تی کۆمه‌لایه‌تی ڕێگه‌یه‌که‌ له‌ ڕێکانه‌ی هونه‌ر، ڕێگه‌یه‌که‌ که‌ سه‌دی هه‌ژده‌هه‌م به‌مه‌لاوه‌ که‌ هونه‌ر به‌ شیوه‌یه‌کی گه‌شه‌که‌ره‌ له‌ پشتیوانی کردنی دینی و سیاسی سه‌ره‌یه‌خۆ بوو (موسافه‌رائیکی ژۆری هه‌بووه‌ به‌ تایبه‌ت له‌ سانه‌کانی دوا‌ی سه‌دی یه‌سته‌مه‌دا هوگرائیکی به‌ تیۆر تازی نۆزیوه‌ته‌وه).

سیاسه‌ت له‌ پشتیوانیکردنی هونه‌ردا

به‌و جۆره‌ی که‌ پینستر بێنیه‌مان، هونه‌ر ده‌توانێت یه‌کێک له‌ جۆره‌کانی چالاکیه‌ سیاسیه‌کان بێت، ده‌ولته‌ هونه‌ره‌ندانه‌ به‌کارده‌هێنێت تاکو ته‌مه‌ر، یاره‌، یادکردنه‌وه‌کان و جوهره‌گره‌ یه‌ک شکه‌کان ته‌راخی بکه‌ن؛ ئاواز دا‌بنێن، سه‌رووه‌کان بخوێنن؛ مارشه‌کان، ڕێژکه‌کان و به‌رنامه‌ شانه‌یه‌کان به‌ریوه‌ به‌یه‌ز ژۆریکی دیکه‌ش. له‌و شوێنه‌دا که‌ ده‌ولته‌کان یان به‌ره‌داره‌ فه‌رمیه‌کان تیچۆنه‌وه‌کان ده‌دن یان به‌هه‌ر شیوه‌یه‌کی پشتیوانی له‌ چالاکیه‌ هونه‌رییه‌کان ده‌کهن، سیاسه‌ت ڕۆژی کاردار (یان خاوه‌ن کار) له‌ هونه‌ردا ده‌گیرێت. له‌ رابردووه‌ له‌ کولتوره‌ جو‌راوه‌ جوهره‌کانی هوکمه‌رانه‌کاندا، نه‌رسته‌وکرانه‌کان و کلیسه‌کان ژۆری له‌ هونه‌ره‌ندانه‌یان به‌شیوه‌ لای خوێن دا‌ده‌هه‌زانده‌. به‌مانه‌وه، ته‌نانه‌ت له‌ زمه‌نه‌ ئێکه‌ له‌ جیهانی پشه‌ سازیدا، هونه‌ره‌ندانه‌ بۆ وده‌یه‌ینانی ئامانه‌ سیاسیه‌کان دا‌ده‌هه‌زێن.

به‌ره‌مه‌سکه‌و داواکاریه‌ ده‌ولته‌یه‌کان، سه‌رباری له‌وه‌ی سه‌رچاوه‌یه‌کی دا‌هاتن بۆ هونه‌ره‌ندانه‌، ده‌توانن له‌ نیوان بانگه‌شه‌ی سه‌ره‌خۆی هونه‌ره‌ندانه‌ و بانگه‌شه‌کانی په‌یه‌نده‌یار به‌ مه‌سه‌له‌ ته‌ گه‌شه‌کانه‌وه، بێنه‌ هۆی درووستبوونی کۆمه‌لیک نا‌کوکی. ژورجاران پشه‌هاته‌وه‌ که‌ ده‌ولته‌ درووستکردنی بێنه‌ یان په‌یکه‌ری هیمایی لای هونه‌ره‌ندانه‌ سفارش داوه‌ هونه‌ره‌ند به‌ پیتی زوق و دا‌هینانی خۆی سفارش‌که‌ی نه‌جابه‌داوه‌. به‌لام دای له‌وه‌ی کاربک‌ه‌ی دای هاته‌وه‌ له‌گه‌ڵ هه‌ندیک ده‌ریه‌ تیکردنه‌دا رو‌به‌روو بووه‌ته‌وه‌ ده‌ولته‌ ناچار بوو کۆیان کاته‌وه‌. له‌گه‌ری روودانی له‌م‌جۆره‌ گرته‌نه‌ ده‌گه‌رته‌وه‌ بۆ سه‌ پاندنی سیاسه‌ت له‌و کۆمه‌لگایه‌دا که‌ هونه‌ره‌ند ته‌یایدا ده‌ژی. به‌ گه‌شتی یاره‌ ته‌یدانی هونه‌ره‌ند له‌ لایه‌ن ده‌ولته‌وه‌، به‌ جۆریک ته‌یکه‌ڵ بێت به‌ له‌ به‌رچاوه‌گرته‌ سیاسیه‌کان، ئاتوانیت سه‌رچاوه‌یه‌کی پشتیوانی کردنی باوه‌ریکراو بێت.

ده‌ولته‌ هونه‌ره‌ندانه‌ به‌ کۆمه‌لیک حه‌ق به‌ده‌ستی هه‌میشه‌و ئابه‌ره‌وه‌ به‌کارده‌هێنێت تا کۆمه‌لیک کارێ تایبه‌ت بۆ یه‌که‌ سیاسیه‌کان (له‌ پێنانه‌ سه‌نوره‌دارکه‌یدا) نه‌جابه‌ندن، جۆریکی دیکه‌ له‌ پشتیوانی کردنی ده‌ولته‌ی بۆ هونه‌ره‌ندانه‌ بوونی هه‌یه‌. ده‌توانین له‌م‌جۆره‌ پشتیوانی کردنه‌ ناو بێنێن خه‌لاتکه‌رن (له‌م خه‌لاته‌دا ده‌ولته‌ یاره‌ته‌ی هونه‌ره‌ندانه‌ ده‌کات که‌ دای ئامانه‌یه‌کی خوێن، نه‌ک ئامانه‌یه‌ گه‌شتی و ده‌ولته‌یه‌کان، بکه‌ن). ده‌ولته‌ به‌شیوه‌یه‌کی ئاراسته‌و‌خوێش یاره‌ته‌ی جیهانی هونه‌ر ده‌کات. پێه‌خشینه‌ مالیاتیه‌کانی مووزیکان، ئادوله‌تی زانیی هه‌ندیک له‌ ڕیکخراوه‌ هونه‌رییه‌کان و بو‌رسه‌کانی خوێندن له‌لایه‌ن ده‌ولته‌ی ئاوه‌نده‌یه‌وه‌ بۆ قوتابخانه‌ هونه‌رییه‌کان بۆ نه‌هونه‌ پشتیوانی کردنی ئاراسته‌و‌خۆی ده‌ولته‌ن بۆ جیهانی هونه‌ر. له‌ به‌شی پشتیوانیکردنی کردنه‌ ئاراسته‌و‌خۆی ده‌ولته‌ له‌ هونه‌ر، پێدانه‌ له‌قه‌یه‌یه‌کان یان پشه‌شکرێ هه‌ندیک ئیلمتیا‌زی (وگ پێدانی عه‌ز، بێناو .. هتد) بۆ هونه‌ره‌ندانه‌ یا ڕیکخراوه‌ هونه‌رییه‌کان بۆ به‌ریوه‌بردنی به‌رنامه‌کانی شایانی باسکردنه‌.

خه‌لاتکردنی هونه‌ره‌ندانه‌ له‌لایه‌ن ده‌ولته‌وه‌ له‌ سه‌رانه‌ری جیهانی پشه‌ سازیدا شتیکی باوه‌. ئه‌م بابته‌ش له‌م دوا‌یه‌دا له‌ویلایه‌ته‌ یه‌که‌رتووکان کۆمه‌لیک باسی ژۆری هه‌یانه‌ته‌ ئاراوه‌. بۆ نه‌هونه‌ له‌و پرسانه‌ی که‌ سه‌رچاوه‌ی ئه‌م یاسه‌ بووه‌، ئه‌و پارانه‌یه‌ که‌ ڕیکخراوه‌ ده‌ولته‌یه‌کان، وگ سه‌نلوقی نه‌ته‌وه‌یی پشتیوانیکه‌رن (کۆمه‌ک کهن) به‌ هونه‌رییه‌کان (له‌ ئه‌مه‌ریکا‌دا)، ده‌یه‌نده‌ هونه‌ره‌ندانه‌ تاکو جیا‌جیا که‌ به‌ره‌مه‌ هونه‌ریه‌ ده‌سه‌لنه‌کان به‌ره‌مه‌یه‌ن له‌م دوا‌یه‌دا ژاوه‌زۆریک ده‌ریاره‌ی ئه‌و به‌ره‌مه‌ هونه‌رییه‌ ساز بوو که‌ تیچۆنه‌وه‌کانی ده‌ولته‌ی فیدرا‌ل دا‌یه‌ینه‌ده‌کات، کۆمه‌لیک به‌ره‌می وگ _ مه‌سیح زایه‌ بکه‌ن به‌ره‌می ئاندێرس سترانو _ که‌ هه‌ستی ژۆریه‌ی ئه‌وانه‌ی مالیات ده‌دن، به‌ تایبه‌ت ئه‌وانه‌ی که‌ خاوه‌ن گرێداری ناینی و ئاراسته‌گیری راستن، خو‌شدار کردووه‌. به‌مانه‌وه، که‌ له‌گه‌ڵه‌ ته‌یۆریکه‌کان له‌م باوه‌دا به‌ ته‌واوی ناگه‌رتیه‌وه‌ بۆ کۆنزیرقا‌تیه‌که‌ن به‌تکه‌ ڕێگه‌ ده‌هه‌زێته‌وه‌ بۆ جهرگی لیبرالیزمیش. چونک وگه‌ر ده‌و‌کتۆریی لیبرالیزم ئه‌مه‌یه‌ که‌ ده‌ولته‌ ده‌یه‌ن له‌ نیوان ئاراسته‌ گیریه‌کانی ده‌قیب له‌ پرسه‌ کۆمه‌لایه‌تی و کولتوریه‌کاندا بێ له‌یه‌نی خۆی بپارێزێت، وگه‌ر ژماره‌یه‌ک به‌رچاو له‌ شارۆمه‌ندان سه‌رقا‌ل بوون به‌ هونه‌ر به‌شتیک جگه‌ له‌ گرێداریه‌ گرۆپیی و فیرقه‌یه‌یه‌کان ئازانن، ئه‌م پرسیا‌ره‌ ده‌یه‌ ئاراوه‌ که‌ نایا ده‌ولته‌یه‌کی لیبرال، به‌ پیتی پرهنسیپه‌کانی خۆی ده‌توانێت، به‌ هاریکاری کردنی کۆمه‌لگای هونه‌ری له‌و شارۆمه‌ندانه‌ی ئازاین به‌ نیسه‌تیانه‌وه‌ مالیات ده‌رکێت.

ڕیکخراوه‌ سیاسیه‌کانی وگ ده‌ولته‌یه‌کان، هه‌روه‌ها ده‌توانن له‌ ڕێگای ده‌رکردنی مو‌جوه‌زکان و دیکه‌ی کاره‌ چاوه‌ڕێانه‌وه‌ و به‌ دروستکردنی چه‌ند شوێنیک بۆ چالاکیه‌ هونه‌رییه‌کان، هاریکاری هونه‌ر بکه‌ن. که‌واته‌ کاره‌ چاوه‌ڕێکاریه‌یه‌کان هه‌روه‌ها ده‌توانن کۆمه‌لیک له‌مه‌ر له‌ ڕێگای په‌ردانی سه‌ره‌خۆیی هونه‌ری به‌ شیوه‌ی جو‌راوه‌ر درووست بکه‌ن.

سیاسه‌ت له‌ به‌رانه‌یه‌ر هونه‌ردا

مو‌نه‌سه‌ ساتی سیاسی، ئه‌وانه‌ی که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی فه‌رمی و نافه‌رمی ڕیکخراون، ده‌توانن له‌ ڕێگه‌ی رهنه‌نگه‌رتیه‌وه‌ به‌ره‌نگاری هونه‌رییه‌کان بێنه‌وه‌، ده‌سه‌لاتداری ده‌ولته‌ی، ده‌سه‌لاتداریی جیه‌یه‌کان و نوێنه‌رانی بزوتنه‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌توانن ده‌ری ئاوه‌زێکی سیاسی، به‌دوا‌هاته‌ باوه‌ کولتوریه‌یه‌کان، گرنگی کۆمه‌لایه‌تی و ئاسانه‌ی نه‌خه‌لاقی به‌ره‌مه‌ هونه‌رییه‌کان، زسانی ئاره‌زیایه‌تی هه‌لبه‌ن. که‌واته‌ ڕیکخراوه‌ سیاسیه‌کان، وگ هه‌که‌وه‌ ته‌ ئیاله‌تییه‌یه‌کان، بۆ به‌ره‌نگاریبو‌نه‌وه‌ی هونه‌ر، ته‌نانه‌ت کۆمه‌لیک ئه‌هه‌رمی به‌هه‌زتریان له‌ رهنه‌نگه‌رتن له‌ به‌ره‌ده‌سته‌یایه‌. ئه‌وان به‌ پیتی ئیختیا‌ره‌ یاساییه‌کانی خوێن ده‌توانن چاوه‌ڕێی به‌ره‌مه‌ هونه‌رییه‌کان بکه‌ن و له‌ نه‌جابه‌دا مه‌منوعی بکه‌ن. واته‌ ڕیکخراوه‌ فه‌رمیه‌ سیاسیه‌کان، ئه‌وانه‌ی هه‌که‌وه‌ ته‌ ئیاله‌تییه‌کان ده‌توانن به‌ره‌مه‌ هونه‌رییه‌کان سانسور بکه‌ن، سه‌ره‌تاکانی تیۆری

سانسور له رابردووه دورکندا (له یونانی کوندا) نه فلاطون دایرشت، سانسور له سر نه م گریمانه په راوستاوه که نه رکی هوندر، خدمت به نامانجه سیاسیه کانی دونه ته. له هدر شونیکدا هوندر نه یوانی له بهر یو پشیردنی نه نامانجاندا کارگر بیت، یان لانیکه م له ناراستی سستردنمودیدا کار بکات، سانسور به چینه.

له سمدی هه زده مو تا نه م دواپانه، ولانیک که پوژنلواپیه کان به م دیده نه فلاطونیه یان دیاندایهوه نه م بهو، که هوندر سهر به خویهو که رستهو نامازی سیاست یان شتیکی دیکه نییه. دوتریت که هوندر نامانجه کان و کارگردکانی خوی هدیو، کاری به نامانجه کانی سیاستهوه نییهو لیمان سهر به خویه. هوندر، بهواتایه کی دیکه، خاییه له گریدراوی. که واته نه م بچوونه له دواپن ساله کانی سمدی بیستمدل بن ناوړه پک درکه وتووه و له وانه په هدر له بهر نه م هکارش بیت که پرسی بهرنگاری سانسوری سیاسی له کاتی نیستاماندا زیاد له هدر کاتیکی دیکه له دپدی ۱۹۶۰ به م لاوه، روهیوهوه لگه ل هندیکی دژاریدا دژایه تیکرن لگه ل ناوړه پکی سیاسی بهرهمه هوندریه کان دوتوانیت پانه ریک بیت بؤ سانسوری سیاسی. نه وانه ی بریتین له رخنه ی سهر یان پانه کی له هندیکی پله بند ی سیاسی یا هلسه هه بالاده سته کان وک سقیه تی پشوو _ روهیوهوی پرچهرداری توندی دونه ت بینهوه. به لام ترس له بهدواته رقتاری و راهینه رنه کانی چورکانی بهرهمی هوندریش دوتوانیت پانه ر بیت بؤ سانسورکردن. وادیه بهرچاو نه م کارانه ی له م دواپانه دا له واته یه ککرتووه کان بؤ سانسوری بهرهمه هوندریه تاییه تکه کان بهرچووه، به م هویهوه بوییت. پرچرامه توندو تیزنامیزکانی تیلووزیون و سینماو شیوه شدرنه تگیزانه و جهنگویه کانیش به هوی نه موی که دپنه پانه ر رقتاره توندووه کان، روهیوهوی چندان رخنه و دژایه تیه جیدیه کان دپنهوه. هوندری پورنؤگرافیش مه حکوم دکرتیتو، مهنوعکردنی پشتیوانی لیدمکرتیت به م هویهوه که دتین به دواته کانی زیناو دیکه یه نه یه تیه جیسیمیه کان. نه م بانگه شانه، سه لماندیان ژور دژواره. له نمونه ی نه م به لگانده نه ی بؤ سه لماندن ی نه م بانگه شانه دهنیرتیهوه نه م یه که نه م نه مونه نه ی به شتیه یه کی هیزکی هویکاری کرداره جه نایه ت نامیزمکانن، له وانه خویان ناناسای و ناله خلایقن.

جه ختکردن له بهدواته رقتاریه کان له باسکردنی نامریکایه کاند دهرباری سانسور، بیگومان جیکایه ت جورنیک گریدراوی له ولایه ته یه ککرتووه کان له بهر یوه ندیدا به چه مکی لپیرانی پرنسیپی خه سار گه یانلن دکات (Harm principle) هدیو. واته بؤ نه موی که هدر چوره سانسوریکی دونه تی به جن و به حق بیت، دپیت کومه لیک به لگانلن پشکاش بکرتیت. دونه ت دپیت به شتیه یه کی دیاریکراو دریکات که بهرهمه هوندریه بهر یاسه کان دوتوانن خه سار بدن له ته ماشکردنی بن ته قسیرو نارازی. نه م نه رکی (دونه ت) دوتوانیت _ لانیکه م له پرنسیپیدا _ به م بانگه شوه بیتدی، که بلیت بهرهمه هوندریه بهر یاسه کان، له وانه یه کومه لیک نه نجامی نه خوارزای بؤ سه لته حتی که سه کان له واپه. نه م یه که نایا نه م بانگه شیه دتوانیت بسه لپندرتیت یاخود نا، له کوتایدا پرسیکی نه مونه یه هیچ کس نه یوانیهو تا نیستا ولانیکی بنه بری بؤ بلوژتیهوه.

سهرچاوه : مانپه ری رۆشنگیری

میانی جامه شناسی هنر: گزیده، ترجمه و تالیف. علی رامین، نشر نی چاپ دوم 1389

پیاوړتیی پیناسه کردنه وهی چه مکی پشهرکه و پشهرکایه تی.

وریا رحمانی

به درېژایی ته مهن و له قوناعه جیوازه کانی ژبانم دا هه میشه دیدنیکي نؤستوروی و پیرؤرم بهر امیر به واتسای پشهرکه و چه مکی پشهرکایه تی هه پوه. هه میشه پشهرکه نه مای خورگری و بهر خودان و قاره مانه تی بوه له لام. ته ناهت ژور جارار پیم واپوه که هه موه کس ناتوانی و بؤی نه یه پشهرکه بن.

واته نه م پیناسه و پینگه یه کی گشتی نه م چه شنه نه یه که هه رکه سیک بؤی بلوئ له ته قه لای ده سته بهر کرن و پینگه یشتی دا بن. به لکوه ته نه یه که سانیکی تاییه ت به کومه لیک تاییه ته ندی تاییه توه دوتوانن به م ناسته له تیگه یشتن و خاوه نداریتی و مه زنایه تی بگن که ته ناهت له روه یان بن نه م ناوه پیرؤرم و نه م دپوره نه فسانه یی یه به خویان بدن یان له سؤنگه یه کی دیکه وه کومه لگا (عه قلا نییه تی گشتی) پینانی بلاتا.

که مندل بوم یه کیک له گهوره ترین ناواته کانم نه موه بوه ته ناهت بؤ جاریکش بن پشهرکه له نزیکه وه بیمن و پیناسه. پیم واپوه پشهرکه شتیکی میتافیزیکیه و له خوشبینانه ترین حالت دا ته نه یه دکرت هه ست پین بکرتی که چی په یبرن به قوولای زهریه ته کانی دروونی کاریکی نامومکینه. هه موی نه وانه و به دپیان روانگی دیکه له م چه شنه نش نه م پارامیتر و داتایانه بپون که له کومه لگای بهرینی کوردا یه تییه وه ورم گرتپون. نه وکاته راگه یانلنیکي نه وته له گوریدا نه پوه، و هه موه زانیا ریه کانه مان زیاتر هوانی چالاکیه کانی پشهرکه کان له رتی دهنگی رادیوه بوه که ژوره شی شانازیینه ر و غروورخولتینه رانه بپون. ورموره که گهوره تر بوم به هه لکوه ت چه لند جاریک له نزیکه وه پشهرکه م دیت و پیوه ندیم لگه ل گرتن. خودی نه موه روداوانه ش به نؤری خویان نه م بچوونه نه ستوروی یی یه و پیرؤرمیه یان به ییزتر کرد. پشهرکه؛ شورشگریکی چه کداری

له خوبروو که حازه له پیناوی گه یشتن به نامانج و بهر نه ندیه گشتیه نه ته وه یه کان دا له گیانی خوی مایه دانی.

هه ر بؤش دپوره وواتیه کی پیرؤرتی له هه ر توپژ و ناراسته یه کی دیکه نیو کومه لگا له ناسته کانی بهرینی نه ته وه یی و نیشتمانی دا به خوی به خشیپوو.

به‌ره‌به‌ره له‌گه‌ڵ ته‌واو بـوون یان که‌مه‌رنگ بوونه‌وی به‌واری خه‌باتی چه‌کداری (به‌هه‌ر هۆیه‌که‌وه‌)، و پێناسه‌کردنه‌وه (بازتعریف)ی چه‌مه‌کانه‌ی شۆرش و شۆرش‌گێڕی له‌ نه‌ده‌بیاتی سیاسی جیهان و

کوردستانیش دا به‌تایبه‌ت پاش رووخانی بـۆکی رۆژه‌لات و که‌مه‌رنگ بوونه‌وی میتۆده‌کانی خه‌باتی چه‌کداری کلاسیک، و گشتگیربوونی بیرونی زانی لیبرالیزم و روانگهی تاک بۆ گشت (جزء به‌کل)ی نه‌مه‌ نه‌ندیشه‌یه و کارگه‌ری به‌سه‌ر ره‌وشی سیاسی و که‌مه‌لایه‌تیی کوردستانیش له‌ چوارچێوه‌ی گۆنابلیزه‌یشتنی نه‌گتیشی کرداری جیهانی دا، هه‌روه‌ها له‌گه‌ڵ که‌شه‌ی بـن سنووری راگه‌یه‌نه‌ گشتی به‌ تایبه‌ت ته‌سه‌رییه‌کان و نامرازه‌ جۆراوچۆرکانه‌ی پێوه‌ندی، و تیکه‌له‌بوونی به‌کردبووی خوشم به‌ ریزی پێشمه‌رگه‌کانی حیزبی دیموکرات و بزوتنه‌وه‌ی زرگاریخواز و نازادیخوازانده‌ی نه‌تسه‌وه‌یی کورد، گۆرانکاریه‌یکی به‌ره‌هه‌ست له‌ هه‌مووی نه‌مه‌ چه‌مه‌ و پێناسانه‌دا که‌ پێشتر له‌ پێشمه‌رگه‌ی کوردستان له‌ بیرم دا بوون پێک هات.

به‌داخه‌وه‌ ژۆریه‌هه‌ی هه‌ره‌ ژۆری خه‌لکی ئێمه‌، وک منی جاران، ئێستاش نه‌وه‌ دیده‌ کلاسیک و نه‌گۆنجاوه‌ کۆنه‌یان بۆ پێشمه‌رگه‌ و به‌واری پێشمه‌رگایه‌تی هه‌ر ماوه‌. ئێستاش دیدیکی پێشمه‌رگانه‌ و زرگاریه‌رانه‌یه‌کی ناسمانیه‌یه‌یان به‌رامبه‌ر به‌ پێشمه‌رگه‌ ماوه‌ و پێشان وایه‌ خوێنان که‌ترین نه‌رکیان له‌ سه‌ر شانه‌ و نه‌وه‌ «کۆرمان»ن که‌ به‌ ره‌سه‌له‌تیکێ ناسمانیه‌وه‌ رۆژیک له‌ رۆژان له‌ کێوه‌کانه‌وه‌ دینه‌

خواری و له‌ هه‌رچی نه‌هامه‌تی و چاره‌ڕه‌شیه‌که‌ زرگاریان ده‌کن. به‌ داخه‌وه‌ نه‌وه‌ روانگه‌ نادروست و خیاڵایه‌یه‌ ته‌ناه‌ت به‌شیک زۆر له‌ تووێژی رووناکییه‌ر و خوێنده‌واری ئێمه‌شی هه‌رگرتۆته‌وه‌ و تا کاتی که‌ به‌م دید و تێبینیانه‌وه‌ ده‌ژێن، له‌ چوارچێوه‌یه‌کی نه‌فسانه‌یی دا دینفۆرمه‌ی ده‌کن و بارێکی ئۆستۆره‌یی پێ دده‌ن. به‌لام هه‌ر له‌گه‌ڵ نه‌وه‌یدا بچووکترین خه‌وشیک به‌سه‌ر نه‌مه‌ دیدیه‌یان دابن، له‌ جیهان له‌ ده‌وریک ئانتا (دژمه‌ر)انه‌ی نابێه‌ چی ده‌ردکه‌ون و به‌ جێی نه‌وه‌ی هاوته‌ریب بزوتنه‌وه‌ گشتیه‌ سیاسیه‌که‌ی نیشتمانیه‌کیان له‌ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ له‌گه‌ڵ دیکتاتۆری و داگیرکهران دابن، به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ به‌ شێوه‌یه‌کی نادروست رووی ئی وهرده‌گیرنه‌وه‌.

ره‌نگه‌ هۆکاری به‌شیک ژۆری نه‌مه‌ ره‌وشه‌ پێکهاتۆیه‌ نادروسته‌ی ئێستا، خودی ئێمه‌ی نه‌حزاب و پێشه‌نگه‌کانی بزوتنه‌وه‌ی سیاسی کوردستان یین. وێده‌چی به‌ جێی نه‌وه‌ی به‌خه‌لک بلیین ئێمه‌ ولاتمان بۆ زرگار ده‌که‌ین و نازادیمان بۆ دینین و ئێوش یاره‌تیه‌درمان بـن، دروستتر نه‌وه‌ بـن ته‌عیریک راسته‌قینه‌ترمان له‌ ده‌ور و کارگه‌ریه‌کانی خۆمان هه‌بن و پێشان بلیین ئێمه‌ و ئێوه‌ به‌ به‌که‌وه‌ و هه‌ر لایه‌نه‌ی له‌ جێی خۆیدا و به‌ پێی نه‌رک و کارگه‌ریه‌کانی خۆیه‌وه‌ هاوێ و هاوته‌ریب و هاوکار، به‌ زرگاری و نازادی ده‌کێ. له‌گه‌ر هه‌رچی زیاتر نه‌وه‌ ته‌عیر و روانگه‌ نارمانخواز و به‌لقین پێدراوه‌یه‌ی که‌ له‌ نه‌ده‌بیاتی سیاسی ده‌یه‌ ۶۰ و ۷۰ زاینی به‌تایبه‌ت هه‌یه‌ر چه‌په‌کانه‌وه‌ وک میراتیکی لکێنراو بۆمان ماوه‌ته‌وه‌، خۆمان ده‌رباز که‌ین و له‌ هه‌ولێ به‌رۆژبوونه‌وه‌ی به‌ردوام له‌گه‌ڵ ره‌وشی جیهانی و ناوچه‌یی و به‌رووخی خۆمان دابین، که‌ لێکی زیاتر وهرده‌گیرن. پێناسه‌کردنی چه‌مه‌کانه‌ی خه‌بات و پێشمه‌رگایه‌تی به‌ تێبینی و میتۆده‌ کۆنه‌کانه‌وه‌ خه‌مه‌تیک ئه‌وتومان پـن ناکا و درێژێی خه‌بات و تیکۆشانی به‌ردوام تا که‌یشتن به‌ نازادی و زرگاری یه‌که‌جاریه‌مان پێوایه‌تی به‌ پێناسه‌ کردنه‌وه‌ (بازتعریف)ی دووباره‌ له‌ گشت به‌واوه‌ پێوه‌نیدارمان به‌تایبه‌ت خه‌بات و پێشمه‌رگایه‌تی دا هه‌یه‌. پێشمه‌رگه‌ به‌ واتا سه‌رده‌مییه‌که‌یه‌وه‌ ته‌نیا شۆرش‌گێڕیک چه‌کداری کلاسیک ئێمه‌ به‌ لکوو تیکۆشه‌رێکه‌ که‌ به‌ دیدیکی کراوێ به‌رفراوان و نه‌به‌ستراوه‌ بۆ که‌یشتن به‌و ناسانج و بایه‌خانه‌ی که‌ نه‌ویان وک مروفیکێ نازاد و زرگاریخوازی کورد له‌ پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ هه‌موو تووێژ و لایه‌نه‌کانی دیکه‌ی کومه‌لگا دا پێناسه‌ کردوه‌، به‌ تیکه‌یشتن له‌ زه‌رفیه‌ته‌کانی کاری به‌ کومه‌ل له‌ پێناوی زرگاری نه‌تسه‌وه‌یی و ده‌سته‌به‌ر کردنی نازادی له‌ چوارچێوه‌ی حیزبیک سیاسی دا، خه‌بات ده‌کات. چه‌ک بۆ پێشمه‌رگه‌ی نه‌مه‌رۆ به‌ هیچ شێوه‌یه‌ک واتایه‌کی پێناسه‌ خۆلقین و که‌سایه‌تی به‌خشانه‌ی ئێمه‌، به‌ لکوو رێک به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ مانایه‌کی نینتازعیی هه‌یه‌ و له‌ پێناوی به‌رگیرکردن له‌ بوون و مانه‌وه‌ی خۆیدا که‌ لکی ئی وهرده‌گیرن.

پێشمه‌رگه‌ی نه‌مه‌رۆ بوونی خۆی نه‌ک له‌ ته‌قابول و رووبه‌رووبوونه‌وه‌ دا، به‌ لکوو له‌ موادا و هه‌لکه‌رن دا ده‌بینینه‌وه‌. هه‌ر بۆیه‌ش ده‌رک و تیکه‌یشتنیک قوول و به‌رفراوانی له‌ خه‌بات و حیزبایه‌تی و سیاسه‌ت به‌ پاتایین هه‌موو مروفایه‌تی هه‌یه‌ و نه‌مه‌ پێناوش دا تیکه‌کۆش و چه‌ک دوایین شتیکه‌ که‌ بیری نیندکه‌ته‌وه‌. پێشمه‌رگه‌ی نه‌مه‌رۆ هه‌رگیز خۆی له‌ سۆنگه‌ی دژبه‌ر و نه‌یارکه‌یه‌وه‌ لیک ناداته‌وه‌ به‌ لکوو له‌ پێشدا هه‌ول ددا به‌ ناسینی پاش و گونجای به‌رامبه‌رکه‌ی، به‌ ده‌رکیک شایان و شایسته‌ی دروستی له‌ خۆی به‌که‌یه‌ن. ره‌نگه‌ له‌ گرێگرتن لایه‌ن و ره‌هه‌ندکانی که‌سایه‌تی پێشمه‌رگه‌یه‌کی نه‌مه‌رۆی نه‌وه‌ست به‌ ته‌سه‌هوود و په‌رپه‌سایه‌تیه‌ به‌ردوامه‌ بـن که‌ به‌رامبه‌ر به‌ خۆی و نه‌تسه‌وه‌ و نیشتمانکه‌ی و بایه‌خه‌ پێرۆزه‌ مروفایه‌تیه‌یه‌کان دا هه‌یه‌تی و هه‌ر نه‌وه‌ شتیش وای نیندکا بایه‌خ و نامانجه‌کانی له‌مه‌ چوارچێوه‌انه‌ ده‌ره‌خا و لێیان لانه‌دات. خۆی له‌ بایه‌خه‌کانی دا و بایه‌خه‌کانیش له‌ خۆیدا له‌ هاو پێوه‌ندییه‌کی به‌ردوام دا پێناسه‌ ده‌کاته‌وه‌ و پێش وایه‌ بۆ خوشویستن و هه‌ولانی بـن وچانی له‌!

پێن و بایه‌خه‌ گشتیه‌یه‌کی ژبانی دا به‌ر له‌ هه‌موو شتیک پێوایه‌ته‌ که‌ خۆی خوش بوێ و رێز له‌ شه‌سه‌فه‌ و بنه‌ما و جودیه‌یه‌کانی خۆی بگرێ.

وێده‌چی که‌ حه‌قیقه‌تی بایه‌ته‌که‌ و راسته‌قینه‌ی هه‌لومه‌رجی خه‌بات و به‌رووخی سیاسی کوردستان و جیهان هه‌رچی زیاتر به‌ره‌و نه‌وه‌ راستیه‌مان به‌ری که‌ خوێنده‌وه‌یه‌کی جیاواز و نه‌مه‌رۆی ترمان له‌ چه‌مه‌کانه‌ی پێشمه‌رگه‌ و حیزبایه‌تی و خه‌بات و سیاسه‌ت هه‌بن و له‌ سه‌رراوه‌ پێناسه‌یه‌یان به‌که‌ینه‌وه‌.

ئێستا کاتی نه‌وه‌ هاو ته‌ به‌ دوور له‌ هه‌ر چه‌شنه‌ ده‌مارگه‌زی و چه‌قه‌به‌ستویه‌کی نه‌خوازانانه‌وه‌ نه‌ک هه‌ر له‌ چوارچێوه‌ی چه‌مه‌کانه‌ی پێشمه‌رگایه‌تی و خه‌بات دا به‌ لکوو له‌ گشت به‌واریکه‌وه‌ له‌ رووی تیۆری و کردارییه‌وه‌، به‌ خوێنده‌وه‌یه‌کی دووباره‌ و پێناسه‌کردنه‌وه‌ (بازتعریف)یک شایان له‌ خۆمان و رێباز و نامانجه‌کانمان، پێینه‌وه‌ ئێوه‌ مه‌یدانه‌وه‌.

سه‌رچاوه‌ : مانیه‌ری گیاره‌نگ

نه‌ته‌وه بێ ده‌وله‌ته‌کان... (فه‌له‌ستین)

نامادکردنی: سه‌ره‌وت چه‌لیل

سه‌ره‌تا

فه‌له‌ستین ده‌که‌وتیه باشووری خۆره‌هلای ده‌ریای ناوه‌راسته‌وه تا ده‌گاته روبروی ئه‌روڤ، له ناوچه‌رگه‌ی خۆره‌هلای ناوه‌راسته‌یه. خۆرئاوای ئاسیا و باکووری ئه‌فریقا یه‌که‌وه ده‌به‌ستیت، چونکه له‌گه‌ڵ نهمچه‌ دورگه‌ی سینا خاڵی یه‌که‌یه‌شتنی له‌وه دو‌ کیشوهرمن. چه‌ندی شاری به‌ناوایه‌گی تێدا یه، که به‌ هه‌ریه‌که له سێ نایینه ناسمانیه‌که گرتگن، له‌وانه‌ش قودس. ئه‌مه‌ قودس کراوه‌ته دو

به‌شه‌وه، به‌شیه‌کی دونه‌تی ناسه‌ره‌یه‌خۆی فه‌له‌ستینی تێدا یه و به‌شه‌که‌ی تریش، دونه‌تی ئیسرائیل که له ۱۹۴۸ دا دامه‌زرێت. ژماره‌ی دانیه‌شتوانی له‌وه ناوچه‌یه‌ش ۱۱ ملیۆن و ۹۰۰ هه‌زار که‌سه، رێژه‌ی جوله‌که‌کان تێیدا ۴۹% یه و رێژه‌ی عه‌ره‌یه‌ش ۴۶% یه.

له‌رو‌ی سیاسیه‌وه فه‌له‌ستین، ناوچه‌یه‌کی پێ‌گرێ و ئاتۆزیه‌یه، به‌هۆی کاره‌کانی دونه‌تی ئیسرائیه‌وه، که زۆر که‌سه به‌ کاریه‌کی رگه‌ز په‌رستانه‌ی له‌ قه‌ڵه‌م ده‌دهن. پاش دامه‌زراندنی ده‌سه‌لاتی نیشتمانی فه‌له‌ستینی له ۱۹۴۸، ناوی فه‌له‌ستین له ناستی ئیو‌دیه‌یه‌ تێدا جاریوار به‌کاره‌ێت و ده‌به‌سته‌یش ئی له‌وه ناوچه‌یه‌یه که له‌ ژێر حوکمی ده‌سه‌لاتی فه‌له‌ستینان، وک نازناویش به‌ عه‌ره‌به‌کانی ناوچه‌که ده‌وتیت، له‌کاتی‌که‌دا جوله‌که‌کان بێیان خۆش نیه به‌وه ناوه‌وه، واته به‌ فه‌له‌ستینی بانگ بکری‌ن.

هه‌یڤه‌وتی میژو‌نوسی یۆنانی، له نوسینه‌کانی له سده‌ی پێنجه‌می پێش زایینه‌دا، له باسی ولاتی شام و ولاتی رافیده‌یه‌دا، ناوی فه‌له‌ستینی وه‌ک ناما‌زه‌یه‌ک بۆ باشووری ولاتی شام به‌کار به‌وه، پێی وت‌وه: پلستینه‌یه. پلستینه‌یه له ناوی پلست دوه‌ ده‌ریگرتیت، که به‌ ناوچه‌ی ئیوان یا‌ها و دۆلی عه‌ره‌یش وتراوه، به‌هۆی له‌وه‌ی گه‌لی (فله‌ستی) له سده‌ی ۱۲ یه‌می پێش زایین و بۆ‌ما‌وه‌ی زیاتر له ۵۰۰ سال له ناوچه‌ی فه‌له‌ستیندا ژیا‌ون. له سده‌ی دو‌می زایین و له سالی ۱۳۳ دا ئیمپراتۆریه‌تی رۆمانی، هه‌ستا به‌ هه‌نوشاندنه‌وه‌ی ویلایه‌تی یه‌هودا و له جیه‌که‌ی له‌وه ویلایه‌تی فه‌له‌ستینی سووری دامه‌زراند. له سهرده‌می خه‌لافه‌تی ئیسلامیشدا به‌ فه‌له‌ستین وتراوه "جند فلسطین" و به‌شیه‌کی له سنووری‌کانی له‌گه‌ڵ "جند ال‌ارڤ" دا هاویه‌ش بو‌وه.

میژو

فه‌له‌ستین له ناوچه‌یه‌کی زۆر ستراتیژی‌دا یه له‌ ئیوان میسر و سووریا و عێراق، سه‌ره‌زهمینی زۆری که له شارستانیه‌یه‌یه‌کانه. شاری ئه‌ریحا له هه‌زاره‌ی هه‌شته‌می پێش زایینه‌وه، ۲۱ شارستانی‌تی جی‌اوازی به‌خۆ‌وه بێ‌نیوه. فه‌له‌ستین سه‌ره‌زهمینی سه‌ره‌هلانی نایینه‌ی مه‌سیحی و یه‌هودیه‌یه. کۆتترین گه‌لیکی ناسراو له‌وه سه‌ره‌زهمینه‌دا نیشته‌جی بوی‌تین، که نه‌عانییه‌کانن. له‌لایه‌ن زۆری که له گه‌لانی جی‌اوازه‌وه داگیر و کۆتیرۆ‌کراده، له‌وانه‌ش میسریه‌ کۆنه‌کان، ئاشوریه‌کان، بابلییه‌کان، فارسه‌کان، رۆمانه‌کان، یۆنانیه‌کان، بیزه‌نتیه‌یه‌کان، خه‌لافه‌تی ئیسلامیه‌یه‌کان، خاچه‌ره‌سته‌کان، ئه‌یوپییه‌یه‌کان، مه‌مالیک، عوسمانیه‌یه‌کان و به‌ریتا‌نییه‌یه‌کان، له کۆتاییدا ئیسرائیل پاش شکه‌سته‌که‌ی ۱۹۴۸.

له ناوچه‌یه‌کی نێ‌یک ده‌ریاچه‌ی ته‌به‌ره‌یا شونگه‌هاری مۆ‌سی فۆ‌زروه‌ته‌وه، که بۆ ۶۰۰ هه‌زار سال پێش زایین ده‌که‌رت‌وه. که نه‌عانییه‌یه‌کان له سالی ئیوان ۳۰۰ بۆ ۲۵۰ سال پ.ز گه‌یه‌شتنه فه‌له‌ستین. له دو‌رووبه‌ری سالی ۱۲۵۰ پ.ز به‌نی ئیسرائیل چه‌ند به‌شیه‌کی ولاتی که نه‌عانییه‌یه‌کانیان داگیر کرد، له ئیوان سالی ۹۶۵ بۆ ۹۲۸ پ.ز سوله‌یه‌مان په‌یکه‌ریکی له قودس دروست کرد. پاش داگیرکردنی ولاته‌که‌یه‌ان له‌لایه‌ن ئاشوریه‌یه‌کانه‌وه و دواتریش له‌لایه‌ن بابلییه‌یه‌کانه‌وه په‌یکه‌ره‌که روخێنرا، سالی ۵۳۹ پ.ز فارسه‌کان، بابلییه‌یه‌کانیان تیکشکاند و رێگه‌یه‌انی جوله‌که‌کان بگه‌رنه‌وه و په‌یکه‌ره‌که دوباره دروست‌که‌نه‌وه.

سالی ۳۳۳ پ.ز له‌سکه‌نده‌ری مه‌زن ولاتی فارسی داگیر کرد و فه‌له‌ستینی خسته ژێر رێژی خۆیه‌وه، دوا له‌وه‌ی به‌تلیسییه‌یه‌کانی میسر و سلوقیه‌یه‌کانی سووریا به‌نۆ‌ره حوکمی له‌وه ناوچه‌یه‌یه‌یان کرد‌وه. عیسا‌ی مه‌سیح له شاری به‌یت له‌حم له داگیر‌ه‌وه، ناوایه‌کی له‌وه‌ شارش به‌وه هۆیه‌وه‌یه. ده‌گه‌رنه‌وه که یوسفی داریا‌ش و مه‌ریه‌می پاکیزه‌ رویشتون بۆ به‌یت له‌حم تا خۆیان له سه‌ره‌زهمینی گشتیدا ناو‌نوس بکه‌ن، ئیتر له‌وه‌ی مندا له‌که‌ی بو‌وه. به‌لام له‌ قورئاندا هاته‌وه: (له سایه‌ی دار خورمایه‌که‌دا ژانی مندا ئیو‌ن گرتی). سالی ۳۳۰ ز هیلانه‌ی دایکی قوسه‌ته‌تین، له‌سه‌ر له‌وه‌ شکه‌سته‌ی گوایه مه‌سیحی تێدا له‌داگیر‌ه‌وه، کلێسایه‌کی بنیاتناوه، که کۆتترین کلێسایه له میژو‌دا.

پاش رودا‌ی (ئیسرا و میسراج) به‌ پێی باوه‌ری ئیسلامی، قودس بو به شاریکی پیرۆز، پاش له‌وه‌ی نوێژ به‌سه‌ر مۆسلماناندا فه‌رز کردا، مۆسلمانان روگه (قیبله‌) یان گواسته‌وه بۆ مه‌که‌که، چونکه جوله‌که‌کان به‌رده‌وام تانه‌ی له‌وه‌یه‌ان ئیوان ده‌دا، که رو له قیبله‌ی له‌وه‌ ده‌گه‌ن، له‌وه‌ سه‌ره‌رای چه‌ند هۆیه‌کی تریش.

پاش داگیرکردنی قودس و ناوچه‌یه‌کانی تری فه‌له‌ستین له سهرده‌می خه‌لافه‌تی عومره‌ی کورێ خه‌تاب‌دا، ناوبرا و په‌یمانیه‌کی له‌گه‌ڵ مه‌سیحیه‌یه‌کاندا مۆ‌کرده که به "په‌یمانی عومره‌ی" ناسراوه. تیا‌یدا به‌تێنیدا به‌ پاراستنی سه‌ر و مال و پیرۆزییه‌یه‌کانی مه‌سیحیه‌یه‌کان له به‌رامبه‌ر دانی سه‌رانه (جزیه‌) دا.

له سهرده‌می عوسمانیه‌یه‌کاندا فه‌له‌ستین گه‌شه‌ی زۆری کرد، چه‌ندی به‌نده‌ر و بازا‌ر و خۆنه‌دگه و مژگه‌وت و کلێسا و گه‌رمای و سه‌را و بێ‌نی تری حوکمی و تاییه‌تیان تێدا بنیاتنا، به‌تاییه‌تی له شاری‌کانی قودس و عه‌کا و یا‌ها و جه‌نین و به‌یت له‌حم.

له سالی کۆتایی حوکمی عوسمانیه‌یه‌کاندا فه‌له‌ستین، له‌رو‌ی ئیداریه‌یه‌وه دابه‌ش‌بو‌وه به‌سه‌ر دو ئیداره‌دا: یه‌کی‌کیان ئیداره‌ی قودس، که به‌ وه‌زاره‌تی ناو‌خۆ‌وه له ئه‌سته‌نبۆ‌ل په‌یوه‌ست بو، له‌وه‌که‌ی تریش ئیداره‌ی باکو‌ری فه‌له‌ستین، به‌لام له‌رو‌ی سه‌ری‌ازییه‌وه فه‌له‌ستین به‌شیه‌کی بو له فه‌رمانه‌یه‌ی سه‌ری‌ازی گشتیه‌ی سو‌ری.

سالی ۱۹۱۶ فەرمەسا و بەریتانیا و روسیا رېڭکەھوتىڭيان بۇ دابەشكردنى بەشى باگورى نىستمانى عەربى (عيراق و ولاتى شام) مۆركود، ئەۋرەش بۇئەۋەدى ئاۋچەى دەسەلاتى خۇيان ئاۋى روخانى ئىپھراتۇرەتى عوسمانى ديارى بگەن.

نەو ناوچەییە دواتر لە باشووری سووریا جیاکرایەود و بە فەلەستین ناسرابو، جگە لە بیابانی نەقەب، خرایە سایە یێدارەیکە نیو دیوڵتییەود، کە بە راوێژی بەرتانیای و فەرنسا و روسیا بەرپۆنجیت. بەرتانیای هەر لە سەردەتای سەددی یێستەهەود سیاسەتی داخەزانەنی قەوارەیکە جولەکە ی پەڕپۆدکر، کە پێناناوبو تا ئەبەد لە سێبەری خێنانا داوێنییەود و دینیته کێچی کەوێی عەرەب و ناھێلیت ییر لە بەکرتن بکەنەود. ئەم سیاسەتش لە بێمانی بلفوری سانی ۱۹۱۶دا خۆی بەیانکرد.

سالی ۱۹۱۷ هـ له ستین کوهه ژیر دهسلاتی سوپای بهریتانیوه، سالی ۱۹۲۰ هـ له ستین خواجه ژیر نیتیدابی بهریتانیوه، بهلام له ۱۹۶۸ میسر چوه کهرتی غهزوه و نوردنیش چوه کهرتی خوړلواوه. له شوباتی ۱۹۶۹ هـ یریکه له میسر و نوردن له لایهک و ئیسرانلیش له لایهکی تروه ناگره ستیکیان مؤرکد، که به پئی نهو ناگره سته میسر پارنیزگاری له کهرتی غهزه دکات و نوردنیش له کهرتی خوړلوا. بهو شپوهدهش ماندهو تا دهنگی ۱۹۶۷.

سالی ۱۹۹۷ نەتەۋە يەڭگەرتكۈكان وىستى چارەسەرنى بۆلگۈكى عەرەبى ئىسرائىلى لەسەر قەلەستىن بىلۈزىتەۋە، ھەستە بە يېڭىيىنئانلى ئىژىندى (UNSCOP) كە لە چەندە ولاتىك يېڭىكاتبو، بەدەبەستى گەرتىكردى بىلايەن لە چارەسەركردنى كىشەكەدا. بىراىر دابەشكردنەكە لە ئايارى ۱۹۹۷ بىلۈكرابەدە و ۵۵%ى خاكى قەلەستىنىدا بە ئىسرائىل (كە لە ئىسلودودە دېگىرتەۋە تا نىزكى حەيفا جگە لە شارى يافا). دابەشكردنەكەش بە جۆرنك بوشۇننى گەرتىپونەۋى جولەكەكانى تىپا رەچاۋكرابو، بە جۆرنك وىستىن ھەرچۆنك بولە لەناو سنورى دولەتە بەھودىيەكەدا بېيىتەۋە. دەستە بىلاى عەرەبى پىشنىيازى دابەشكردنەكى رەتكەردوب، بەلام دەستەى يەھودى بە دابەشكردنەكە رازىبو، ھەرىكە لە نەمەرىكا و روسىاش دابەشكردىيان پى قىبۇلبو. بەرىتانياش رايگەياندا، نەگەر لە شەش مانگدا چارەسەرنە نەۋزىتەۋە، كە عەرەب و جولەكەكانىش بىكەۋە قىبۇلبان بىت، قەلەستىن بەجىندەھىيەت.

پاشا راگه یانده‌تی ئیسرائیلی له‌سه‌ر خاکی فه‌له‌ستین له‌ ۵ای ئایاری ۱۹۴۸، بیه‌که‌م چه‌نگی ئیوان عه‌ره‌ب و چوله‌که‌ هه‌نگیره‌سا، له‌ئوه‌بو هه‌یزی پینج ولاتی عه‌ره‌بی (میسر و سوریا و ئوردن و لوبنان و عیراق) ویستیان بچه‌ فه‌له‌ستینه‌وه‌ و رێگه‌ له‌ دوستیوه‌تی ئیسرائیلی بگه‌رن. ئۆیه‌راسۆنه‌ سه‌ربازیه‌کان تا کانونی دوهمی ۱۹۴۹ به‌رده‌مبون، تا ئیسرائیل به‌ته‌واوی ئهو ئاوجانه‌ی کۆتێرۆتکره‌ که‌ بریاره‌ دا به‌شکرده‌که‌ پێی دا‌بو. له‌ نه‌جامی ئه‌وه‌شدا ۷۰۰ هه‌زار فه‌له‌ستینی ئاواره‌ی که‌رتی خۆراوا و که‌رتی عه‌زه‌ بون و که‌مه‌یکیان نه‌یت، له‌گه‌رنا ئه‌وانی تر دوو‌ه‌تی ئیسرائیل نه‌یه‌شت بگه‌رنه‌وه‌ شوونی خۆیان. له‌ ۱۹۴۸ و له‌کاتی هه‌نگه‌که‌دا حکومه‌تیک له‌ عه‌زه‌ به‌ سه‌ره‌کایه‌تی له‌حمه‌د حه‌یامه‌ عه‌بلو‌لباقی پێکێنرا، چه‌ند سانیکی‌ش ئونه‌ره‌یه‌تی فه‌له‌ستینی له‌ کۆمه‌کاری عه‌ره‌بی کرد، به‌لام چه‌ند لاتیکی عه‌ره‌بی وک عیراق و ئوردن و میسر دانایان بپانه‌دنه‌، ئه‌وه‌ بو شکسته‌په‌ننا.

سال ۱۹۵۶ پاش خومالی کردنی نوکه ندی سوئس له لایهن جه مال عه بلوننا سروده، فهرده نسا و بهریتانیا و ئیسرائیل هئیشیان کرده سهر میسر و کهرتی غه زه، تا له ۱۹۵۷ کهرتی غه زه میان داگیر کرد.

سالی ۱۹۶۴ ریکزخوای نازادبوغازی فهله ستین وک ریکزخوایکی سیاسی و نیمچه سدریازی داسه زرا، که الهایسن نه تهوده یهنگرتوکان و کومکاری عهده بی وک تاکه نویتنه ری گه لی فهله ستینی له ناهوده و دهرهوشدا دانی یانرا. چهلین گروپ و حیزبی فهله ستینی له خهوندگرتیت، له وانهش بزوتنه وهی فتح و به دهی جهموری و به دهی دیموکراتی و حیزبی گه لی شیوعی و چهلانی تریش. سه روکی لیژنه ی جینه جیگرندی ریکزخوایکه وک سه روکی فهله ستین وایه، له و ناوچانه ی له ژئر کۆتروئی دده لاتی فهله ستینیلان. شایه نی باسه بزوتنه وهی بهرگریگرندی نیسلا می (حه ماس) و بزوتنه وهی جیهادی نیسلا می بهشیک نین له و ریکزخوایه.

سالی ۱۹۶۷ جه ننگیک له نیوان نیسرائیل و میسر و سوریا و نوردندا هه لگیرسا، به سرکهوتی نیسرائیل و ددستبه سهرگرتی باقی ناوچهکانی تری هه له ستین له کهرتی غهزه و کهرتی خورنلاوا و سینای میسری و بزراییهکانی جولان له سوریا، کوتاییهات، جمال و عبلوناسری سهرکی میسریش بهشیودی کاتی دستێ لهکارکشاییهوه، سهردرای ناواریهونی ژمارهیهکی زوری گهلی هه له ستین.

سالی ۱۹۷۸، ریکخزای نازادیخوازی قه‌له ستین دژی نیسرائیل رایهری، به‌وش دوسیه‌ی قه‌له ستینی هینا‌یوه بهر یاس و گفتوگو. سالی ۱۹۸۸، ریکخزای نایروا به‌شیدوی رسمی یزاردی دو دولته‌ی له قه‌له ستین و ینکه‌مودانی ناشینانی له‌گه‌ل نیسرائیل هه‌تیزارد، به‌جوزیک به‌ریه‌خوینی قه‌له ستین له‌سهر زویه‌یکانی سالی ۱۹۶۷، دسته‌به‌ریکا و قودوسی خوره‌لات بکرتیه پایته‌ختی. سالی ۱۹۹۳ دوی دانوستانیکی نهینی نیسحاق رابین، سه‌روکی وه‌زیرانی نیسرائیل و یاسر عهره‌فات، سه‌روکی ریکخزای نازادیخوازی قه‌له ستین و ینکه‌هوتیکیان موزکرد، له‌سهر کشانه‌وه‌ی نیسرائیل له‌کهرتی عهزه و پیلانی نیلاردی شاره‌وانه‌یکان به قه‌له ستینی‌یکان.

له ١٩٩٤ هينډکاني نيسرانيل له کهرتي غره زه کهرتي خوړنواوا به شينوي هه ندمکي کسانه وه و ناوچه کهوته ژير حوکمراني دده لاتی فله له ستيني، تا نه وهی نيسرانيل له ٢٠٠٥ و به فهرمانی ناريل شارون، سه رڼک وديراني نيسرانيلي نه وکات به تمواوي له کهرتي غره کسانه وه.

له کانونی یەکەمی ۲۰۰۸ ئیسرائیل، هێرشێکی توندی زه‌مینی و ئاسمانی کردووه‌ سه‌رکه‌رتی غه‌زه، بۆردومانێ ژۆریه‌ی بنکه‌ی پۆلیس و ماڵ و مرگه‌وت و نه‌خۆشخانه‌کانیشی کرد، به‌مه‌به‌ستی کوشتنی هه‌ینان به‌ چوکه‌ی بزوتووه‌ی ده‌ماس و ته‌قاندنی موشه‌که‌ به‌ ئاراسته‌ی ئیسرائیل.

کهرتی خورنوا و غەزە تا ساڵی ۱۹۹۶ لەژێر رکفی ئیسرائیلدا مانەو، تا ئەوە بو بە پێی ریکەوتنامەی ئۆسڵۆ ساڵی ۱۹۹۳ دەسلالەتی نیشتمانێ لەهستینی بەرێ ۆبەردنی چەند بەشیکی هەرو
ناوچەکی کەوتە دەست. پاش ئەوێ بزوتمەوی هەماس ژۆربەدی کورسییەکانی پەرلەمانی بەردەو، شەڕ و پیکەتیزان لەنێوان هەماس و فەتخ دڕوسەبو، تا لە ۲۰۰۷دا گەشتە لوتکە، پاش ئەوێ هەماس
بەتەواوی کهرتی غەزە و دامەزرادو ئەمە و حکومییەکانی کۆتەرۆنکرد.

له کۆتایی سالی ۲۰۰۸ و سهرهتای ۲۰۰۹ ئیسرائیل کهرتی غهزهی کهمارۆدا، کارهبا و سوتنههانی لێ بێری و نهیهشت هیچ دوا و درهمانیکیشی له ولاتیانی دراوسێوه پێیگات. ئهوه که مارۆیه تانیشتاش بهردیوه و له نهنجای هێرش و بهلامارێکانی ئیسراێلهوه یه سه رکهرتی غهزه چهندین شه له ستینی کۆژاو و برینداربون.

جوگرافیا

٢٠١٤

چه‌ند شارژی که نارای گرنگی تپدانه، که ده‌گونه سحر دهریای ناوهراست، نه‌وانیش: عه‌کا، حه‌یفا، خزه‌یره، نه‌تانیای، هیرتسلایا، ته‌ل نه‌ییب، ئافا نه‌شود و عه‌سقه‌لان و غه‌زه، که له‌روی نابوری و

دیموگرافی و جوگرافیه‌یه گرتکیه‌یه ژورسان هه‌یه، چونکه ۶۰٪ ی دانیش‌توان له‌شاره‌که‌ناراویبیانه‌دا نیشته‌جین (نزیکه‌ی ۷۵٪ ی دانیش‌توانی جوله‌که و ۴۰٪ ی عه‌ره‌ب). له‌شارانه‌گرتکترین سه‌ته‌ره‌کانی پشه‌سازی و بازگانیان تیدایه، له‌ئو ناوچه‌که‌ناراویبیانه، به‌تابیه‌تیش ته‌ل نه‌بی‌ب و که‌رتی غه‌زه به‌چرتین ناوچه‌ی نیشته‌جی‌بون داده‌ترین له‌جی‌بانه‌دا.

که‌شه‌وه‌ای فه‌له‌ستین تیکه‌له‌یه‌که له‌که‌شه‌وه‌ای ده‌ری‌ای ناوه‌راست و که‌شه‌وه‌ای بیابان‌لوی، هه‌ر بۆیه زستانی باران‌لویه و هه‌لوی وشکه.

پاش جه‌نگی عه‌ره‌ب ئیسرائیلی ۱۹۶۸ و ئاگره‌ستی رودس، هیلکی سه‌وز دیاریکرا، ده‌ک نیشانه‌یه‌ک به‌ئو ناوچه‌ی ناییت شه‌ریان تیدا بکرتیت، به‌لام دواتر له‌هه‌یه بو به‌سنوری ره‌سمی ئیسرائیل له‌گه‌ل ولاته عه‌ره‌بییه دراوسیکانیدا. له‌ناوه‌ی هیلکی سه‌وزا به‌شی خورن‌لوی شاری قدوس به‌ره‌گه‌وت، به‌و عه‌ره‌بان‌یه له‌و ناوچه‌ی هیلکی سه‌وزا ماوه‌ته‌وه ده‌لین عه‌ره‌به‌کانی ۴۸، که به‌پێ یاسای هه‌ولاتی‌بوئی ئیسرائیلی، ره‌گه‌زنانه‌ی ئیسرائیلیان و ده‌ره‌گه‌توه، چونکه به‌پێ یاسای نابو‌راو هه‌ر که‌سیک له‌ریکه‌وتی ۱۴ ته‌موزی ۱۹۵۲ (واته‌ ژۆی په‌سه‌له‌نکردنی یاسا) له‌ناوه‌ی هیلکی سه‌وز بوییت، به‌هه‌ولاتی ئیسرائیلی دانی پیا‌نراوه.

سیاسه‌ت

فه‌له‌ستین به‌ناوچه‌یه‌کی جیناکۆک داده‌نرتیت، زیاد له‌جارتیک دابه‌شکراوه، یه‌که‌میان له‌ ۱۹۳۷، دوهمیان له‌ ۱۹۴۷. به‌پێ ریکه‌وته‌نامه‌ی ژنیف و بریاری ژماره‌ ۲۴ ی نه‌جومه‌نی ئاسایشیش، ئیسرائیل به‌لایه‌نکی داگیرکاری خاکه عه‌ره‌بییه‌کان داده‌نرتیت، که مه‌به‌ست له‌که‌رتی غه‌زه و که‌رتی خورن‌لویه. فه‌له‌ستینییه‌کانیش داوی گه‌رانده‌وه‌ی له‌و زه‌ویانه‌ ده‌کن، که له‌جه‌نگی ۱۹۶۷ دا داگیرکراوه، له‌و پیناوشدا دوجار راپه‌ڕینی مه‌زنیان نه‌جاسداوه، یه‌که‌میان له‌ ۱۹۸۷ و ناویاندا راپه‌ڕینی (له‌هه‌یجاره) و دوهمیشیان له‌ ۲۰۰۰ و ناویاندا راپه‌ڕینی (له‌له‌قسا). پینشتریش له‌ ۱۹۳۶ و ده‌ری کۆچی به‌کۆمه‌لی جوله‌که‌کان به‌و ولاته‌که‌یان ده‌ری ئیمپراتۆریه‌تی به‌ریتانی وه‌ستانه‌وه و راپه‌ڕین.

هه‌رچه‌نده به‌پێ ده‌ستوری ده‌سه‌لاتی فه‌له‌ستینی پتویسته سه‌روکی ده‌سه‌لات و نه‌جومه‌نی یاسادانان به‌شی‌وه‌ی خه‌لوو هه‌له‌ترین، به‌لام له‌ دامه‌زراندنی ده‌سه‌لاته‌که‌وه تا ۲۰۱۰ ته‌نیا دو جار هه‌له‌ن‌گه‌ژان کراوه، له‌ ۱۹۹۶ و له‌ ۲۰۰۶. نه‌جومه‌نی یاسادانان به‌روسی په‌ره‌مان هه‌له‌ستیت، له‌کاتی سه‌روکردنی ریکه‌وته‌نامه‌ی ئوسلوی نی‌وان ریک‌خه‌رای نازادی‌خواری فه‌له‌ستین و ده‌وله‌تی ئیسرائیل له‌ ۱۹۹۶ پینکاته‌وه و نه‌ری چاودێریکردنی کارمکانی ده‌سه‌لاتی جیه‌یه‌جێکده‌.

یه‌که‌یک له‌ خا‌نه‌کانی ریکه‌وته‌نامه‌ی ئوسلۆ له‌وه‌یه، ده‌خی کۆتایی قدوس له‌ریگه‌ی دانوستانه‌وه له‌گه‌ل ده‌سه‌لاتی فه‌له‌ستینیدا یه‌کلایی بکرتیتوه، که له‌ویش قدوسی خه‌ره‌له‌لات به‌پایته‌ختی ده‌وله‌تی داها‌توی فه‌له‌ستین داده‌نیت. مه‌حمود عه‌باس، سه‌روکی فه‌له‌ستینیش رایگه‌یانده‌وه، هه‌ر دانوستانیک دان به‌قودسا نه‌نیت ده‌ک پایته‌ختی فه‌له‌ستین قبوله‌نکرتیت.

یه‌که‌م هه‌ینی جه‌که‌داری فه‌له‌ستینی له‌ ۱۹۶۵ دامه‌زرا، که له‌ویش بزوتنه‌وه‌ی شه‌تج بو، پاش دامه‌زراندنی ریک‌خه‌رای نازادی‌خواری فه‌له‌ستینی به‌سائیک. له‌ دیارترین گروپه‌کانی به‌هه‌ری فه‌له‌ستینی له‌مه‌ژدا به‌ریتین له‌ بزوتنه‌وه‌ی هه‌ماس، به‌ره‌ی نیشتمانی نازادکردنی فه‌له‌ستین و بزوتنه‌وه‌ی جیه‌ادی نیسلا‌می له‌فه‌له‌ستین.

سه‌روه‌ری

له‌فه‌له‌ستینی میژوییدا دو قه‌ه‌واری سیاسی هه‌ن: یه‌که‌میان دوا‌ی جه‌نگی ۱۹۴۸ دامه‌زرا، له‌ویش ئیسرائیلی و روبه‌ریکه‌ی نزیکه‌ی ۷۸٪ ی خاکی فه‌له‌ستینه. واته‌ له‌وه‌ زیاتری داگیرکردوه که نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتو‌کان له‌ بریاری دابه‌شکردنی سالی ۱۹۴۷ به‌ئو ده‌وله‌ته‌ی دیاریک‌ده‌بو. قه‌ه‌وارکه‌ی تریش ده‌وله‌تی فه‌له‌ستینه، که هه‌شتا سه‌ره‌به‌خوایی خۆی و ده‌ره‌گه‌رتوه، خاوه‌ن روبه‌ری ۲۲٪ ی خاکی فه‌له‌ستینه. له‌ ناستی ئی‌یو‌ده‌وله‌تیشدا ئیسرائیل ده‌وله‌تیکی دانی‌پا‌نراوه، به‌لام ده‌وله‌تی فه‌له‌ستین تانیستا ده‌ک ده‌وله‌تیکی سه‌ره‌به‌خۆ دانی پیا‌نه‌راوه.

دو چاره‌سه‌ر بۆ‌کیشه‌ی له‌و دو ده‌وله‌ته‌ خه‌راوته‌ره، له‌وانیش:

۱ - ریگه‌چاری تاک ده‌وله‌تی

لایه‌نگه‌رانی له‌م ریگه‌چاریه‌ پینان باشه، یه‌ک ده‌وله‌ت له‌ ئیسرائیل و که‌رتی غه‌زه و که‌رتی خورن‌لوا پینک‌ه‌نرتیت، که عه‌ره‌ب و جوله‌که‌کان به‌یه‌کسانی مافی هه‌ولاتی‌بو‌نیان هه‌نیت.

۲ - ریگه‌چاری جوت ده‌وله‌ت

ده‌وله‌تی فه‌له‌ستین: له‌و ده‌وله‌ته‌یه که لایه‌نی ره‌سمی فه‌له‌ستین داوی دامه‌زراندنی ده‌کات له‌سه‌ر خاکی هه‌ریه‌که له‌که‌رتی غه‌زه و که‌رتی خورن‌لوا و قدوسی خه‌ره‌له‌لات. سالی ۱۹۸۸ له‌جه‌زانی‌ر دروست‌بوئی ده‌وله‌تی فه‌له‌ستین راگه‌ی‌ده‌نا، به‌لام تاک لایه‌نه‌ کرا، بۆیه هه‌یج کاریگه‌رییه‌کی واقعییه نه‌بو.

ده‌وله‌تی ئیسرائیل: له‌سه‌ر نزیکه‌ی ۷۸٪ ی خاکی فه‌له‌ستین دامه‌زرتاوه، هاوکات که‌رتی خورن‌لوا‌ی هاوسنوری ئورن و که‌رتی غه‌زه‌ی هاوسنوری میسری داگیرکردوه، ویک‌چو‌ن به‌هه‌زاییه‌کانی جۆلانی سو‌ریاشی داگیرکردوه. ده‌وله‌تی ئیسرائیل له‌ ۱۴ ی نیاری ۱۹۴۸ له‌لاین نه‌جومه‌نی جوله‌کانی زایۆنییه‌وه له‌فه‌له‌ستین راگه‌ی‌ده‌نا.

ده‌سه‌لاتی فه‌له‌ستینی له‌ دامه‌زراندنییه‌وه له‌ ۱۹۹۴ او ده‌ تانیستا، دانوستان له‌سه‌ر دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی فه‌له‌ستین ده‌کات له‌سه‌ر ۲۲٪ ی خاکه‌که‌ی.

له‌ نیستادا که‌رتی غه‌زه و که‌رتی خورن‌لوا دو جۆر حوکمه‌رانی جی‌او‌زیان تیدایه. هه‌رچه‌نده له‌چه‌ند به‌شیکیاندا ئۆتۆنۆمی‌یان هه‌یه، که‌چی چه‌ند به‌شیکی تریان له‌ژێر ده‌سه‌لاتی ئیسرائیلان. پاش کشانه‌وه‌ی ئیسرائیل له‌ ۲۰۰۵ له‌که‌رتی غه‌زه بینه‌وه‌ی له‌گه‌ل ده‌سه‌لاتی فه‌له‌ستین له‌سه‌ر جۆری حوکمه‌رانی ریک‌که‌بو‌یت، کیشه‌یه‌کی ژۆری خولقانه‌، به‌تابیه‌تی که‌ سه‌ره‌ری به‌ره‌هه‌نستکاری ده‌سه‌لاتی فه‌له‌ستینی، بزوتنه‌وه‌ی هه‌ماس تیا‌یدا بالاده‌ست بو و کۆنترۆلیک‌ده‌.

دانیشتوان

ژماردی دانیشتوانی فه‌له‌ستین ١١ ملیۆن که‌سه، نیویدیان له‌ دهرودی فه‌له‌ستینی میژوی دژێس. ژماردی دانیشتوانی فه‌له‌ستینی له‌ که‌رتی خورنوا و که‌رتی غه‌زه‌دا (تا سالی ٢٠١١) ٣ ملیۆن و ٧٥٢ هه‌زار و ٢٠٠ که‌س بوه. ژۆریه‌یان عه‌ره‌ب بون له‌گه‌ل چه‌ند نه‌ته‌وه‌یه‌کی تر‌دا. له‌و فه‌له‌ستینیانه‌ی له‌ دهرودی که‌رتی غه‌زه و که‌رتی خورنوا دژێس (تا سالی ٢٠٠٦) ژماره‌یان له‌ ٥ ملیۆن زیاتره، که‌ به‌سه‌ر چه‌ند ولاتیکی عه‌ره‌بی و غه‌یره عه‌ره‌بیشدا دابه‌شبون، له‌وانه‌ش، نوردن: ٣ ملیۆن و ٢٤ هه‌زار که‌س، که‌ ٦٠% ی دانیشتوانی ره‌سه‌نی نوردن یه‌که‌ده‌ینن. سواریا: ٥١١ هه‌زار که‌س. لوبنان: ٥٢٤ هه‌زار که‌س، له‌مانه‌ش ژۆریه‌یان موس‌لمانی سوننن. له‌ نه‌مه‌ریکای لاتینیش ژماره‌یان نزیکه‌ی ٥٠٠ هه‌زار که‌سه و ژۆریه‌شیان مه‌سیحی نه‌رتۆده‌کسین و به‌ عه‌ره‌بیش نادۆین.

زمان

پیش زایین، زمانه‌ که‌نه‌انییه‌کان له‌ فه‌له‌ستیندا هه‌بون، که‌ که‌نه‌انییه‌کان و قینیقییه‌کان و عیبرانییه‌کان پیش دواون. له‌ ده‌ره‌به‌ری سه‌ده‌ی پینجه‌می پیش زایینه‌وه زمانی که‌نه‌انی به‌ره‌و نه‌مان ده‌چو، زمانی نارامی جیی گه‌رت‌ه‌وه، که‌ که‌نه‌انییه‌کانی نه‌وکت و جوله‌که و مه‌سیحیه‌کان پیش ددوان. له‌و زمانه‌ش مایه‌وه، تا کاتیک زمانی عه‌ره‌بی وک زمانی به‌ره‌تی ناوچه‌که هاته مه‌یدانه‌وه و دانیشتوانه‌که‌ی ماوه‌ی ١٠ سه‌ده پیش دوان. له‌ ئیستادا ته‌نیا نزیکه‌ی ٢٥% ی دانیشتوانی فه‌له‌ستینی میژوی به‌ عه‌ره‌بی ددۆین. فه‌له‌ستینییه‌کان شیوه‌ زاری خۆیان هه‌یه، که‌ سه‌ر به‌ گروپی شیوه‌ زارکانی شامی باشوریه. دوا‌ی شکستی ١٩٤٨ زمانی عیبری و عه‌ره‌بی بون به‌ دو زمانی ره‌سمی دانیشتوانی ئیسرائیل، پاش نه‌وه‌ی عه‌ره‌به‌کانی ١٩٤٨ فشاریان بۆ حکومه‌ت هینا و داویان کرد عه‌ره‌بیش بکریته‌ زمانی سه‌رمکی.

نایین

فه‌له‌ستین گرنیکیه‌کی تایه‌تی بۆ هه‌ر سن نایینه‌ ناسمانیه‌که‌: یه‌هودیه‌ت و مه‌سیحیه‌ت و ئیسلام هه‌یه. له‌ میژوی خۆشیدا هه‌ندیک جار نا‌کوکییه‌کان مۆریکی نایینیان وەرگرت‌ه‌وه، وک جه‌نگی خاچیه‌رستان، هه‌ندیک مۆریکی نایینی به‌ مه‌لانیسی عه‌ره‌بی ئیسرائیلیش ددۆن.

١ - ئیسلام

فه‌له‌ستین له‌و خا‌که‌ پیرۆزه‌یه، که‌ خودا له‌ قورئاندا باسی‌کرد‌ه، وک سوره‌تی (الاسراء): "سبحان الذي اسرى بعبد له ليل من المسجد الحرام الى المسجد الأقصى الذي باركنا حوله". هه‌روه‌ها سوره‌تی (الانبیاء): "و نحيناه و لوطا الى الارض التي باركنا فيها للعالمين". باسی به‌سه‌ره‌اتی مریه‌م و عیسا‌شی‌ کرد‌ه، کاتیک هه‌رمو‌یه‌تی: "فحملته فانتبذت به مكانا قصيا" (مریه‌م: ٢٢). له‌و شین‌ه‌ش دۆنیکه له‌توان به‌یت له‌حم و قودسا. هه‌روه‌ها قودس ماوه‌ی شان‌زه تا جه‌شده مانگ، یه‌که‌م قیبه‌ی موس‌لمانان بو و هه‌ر له‌و‌ش‌ه‌وه‌ پهیامبه‌ری ئیسلام چوده‌ ناسمان. جگه‌ له‌وانه‌ش هه‌زارگه‌ی چه‌ند پهیامبه‌ریک و چه‌ندین شوینی پیرۆزی موس‌لمانان له‌و ولاته‌دان. سه‌ره‌رای هه‌مو له‌وانه‌ش، پینچ نو‌تریکه‌ی موس‌لمانان له‌سه‌ر خا‌کی قودس هه‌ررکرا و هه‌ر له‌و‌ش‌ پهیامبه‌ری ئیسلام نو‌تری به‌ پهیامبه‌راتی تر کرد.

٢ - مه‌سیحیه‌ت

فه‌له‌ستین لای مه‌سیحیه‌کان پیش دوتریت شوینی پیرۆز، چونکه‌ به‌ باوه‌ری له‌وان عیسا‌ی مه‌سیح و مژده‌درا‌نی له‌وی ژبا‌ون و مردون و ژۆریه‌ی روداو‌ه‌کانی ناو (سه‌رده‌می که‌ونا‌را) و (سه‌رده‌می نو‌ئ) له‌وی رویاند‌وه. ژۆریک له‌ شو‌ینه پیرۆزکانی مه‌سیحیه‌کان له‌ فه‌له‌ستیندان، له‌وانه‌ش: شاری به‌یت له‌حم، شوینی له‌دا‌یکو‌نی مه‌سیح و کلێسای مه‌هد، هه‌روه‌ها شاری ناسره‌ که‌ تیایدا مژدی له‌دا‌یکو‌نی عیسا به‌ مریه‌م درا، له‌گه‌ل شاری قودس، یان نۆرشه‌لیم (لای مه‌سیحیه‌کان) که‌ مه‌سیح تیایدا گه‌وره‌بو‌ه و بانگه‌وا‌زی بۆ نایینه‌که‌ی کرد‌ه. هه‌ر له‌و‌ش، به‌ باوه‌ری مه‌سیحیه‌کان، له‌خا‌چ‌دراوه و نی‌ژراوه و باوه‌ریان وایه‌ گۆره‌که‌ی له‌ناو کلێسای قیامه‌ی شارکه‌دا‌یه. جگه‌ له‌ چه‌ندین شوینی پیرۆزی تریان له‌ شار‌ه‌کانی جه‌لیل و جه‌نین و خه‌لیل. سالانه‌ هه‌زاران مه‌سیحی دینه‌ به‌یت له‌حم و قودس و ناسره و چه‌ند شو‌نیکی تریش.

٣ - یه‌هودیه‌ت

یه‌هودیه‌کان به‌ فه‌له‌ستین ده‌تین خا‌کی ئیسرائیل، یان به‌ عیبری: ئیرتس ئیسرائیل. هه‌روه‌ها سه‌رده‌می به‌تیندرا‌ویشی پینده‌تین، وک له‌وه‌ی له‌ (سه‌رده‌می که‌ونا‌را) دا هاته‌وه. له‌و خا‌که‌ی خودا سو‌نلیدی بۆ باواتان، ئیبراهیم و ئیسه‌اق و یه‌عقوب خوا‌رد‌ه، که‌ بیدا‌ته له‌وان و نه‌و‌ه‌کانی دوا‌ی خۆیان. ئیسه‌حای یه‌که‌م: ٨. له‌ باوه‌ری یه‌هودیه‌کاندا فه‌له‌ستین، له‌و سه‌رده‌می‌یه‌ که‌ شانشینی ئیسرائیلی تیدا دامه‌زرێت‌را، پیش نه‌وه‌ی دابه‌ش‌یته سه‌ر دو شانشینی ئیسرائیلی با‌کو‌ر و یه‌هودا‌دا. جوله‌که‌کانی ئیستا‌ خۆیان به‌ نه‌وه‌ی

شانسیینی یه‌هودا دهرانن، که پایته‌خته‌که‌ی نوێشه‌لیم (واته‌ شاری قودس) بوو و بره‌ایان وایه‌ که به‌یکه‌ری سوله‌یمانی تیندایه‌، که نه‌وش ناوه‌ندی کۆنی یه‌هودیه‌کانه‌. له‌ که‌له‌ پوری یه‌هودیه‌کاندا شارێکانی قودس و خه‌لیل و ته‌به‌ریا و سه‌فهد چوار شاری پیروژن، چونکه‌ چهند جیگه‌یه‌کی تایبه‌تیا تیندایه‌. جگه‌ له‌ چهند جییه‌کی تری پیروژن له‌ شارێکانی خه‌لیل و جه‌لیل.

نابوری

نابوری ناوچه‌کانی فه‌له‌ستین، به‌هۆی رێوشوێنه‌ تونده‌کانی ديوته‌تی ئیسرائیل و داخستنی به‌رده‌وامی سنور و دهره‌وانه‌کانه‌وه‌، نابورییه‌کی قشونه‌. تا سالی ۱۹۸۰ رێژی داهاتی تاک‌ی فه‌له‌ستینی له‌ زیاده‌بوندا بوو، به‌لام له‌ هه‌شتاکاندا ژۆر که‌میکرد. ئیستاش سه‌ره‌رای شیکل، دیناری نوێرن و جونه‌یی میسری وک دراو به‌کاردێن. به‌لام پێش جه‌نگی ۱۹۴۸ جونه‌یی فه‌له‌ستینی به‌کاردهات.

به‌لام نابوری ئیسرائیل، به‌ یه‌کنگ له‌ نابورییه‌ هه‌مه‌رنگه‌کانی خۆره‌هلای ناوه‌راست و باکووری نه‌فریقیا داده‌نرت. داهاتی تاک‌ له‌م ولاته‌دا به‌رزترین ناستی داهاته‌ له‌ هه‌مو جیهاندا، به‌هۆی دنگاته‌ نزیکه‌ی ۲۸ هه‌زار دۆلار. نابورییه‌کی پشت به‌ پێشه‌سازی ته‌کنۆلۆژی و کشتوکال و گه‌شنگوزار ده‌به‌ستیت، جگه‌ له‌و یاره‌ته‌تیه‌ ژۆری له‌ نه‌مه‌ریکاوه‌ یۆی دیت.

خه‌لیل و غه‌زه و نابلس به‌ گرنگترین ناوه‌نده‌ پێشه‌سازییه‌کانی ژۆر ده‌سلاتی فه‌له‌ستینی داده‌نرتن، که‌ تیاياندا سابون و خوری و ته‌خته و ماده‌ کانزاییه‌کان و که‌رده‌سته‌ کاره‌باییه‌کان به‌ره‌مه‌ده‌نترین.

خوێندن

رێژی خوێنده‌واری له‌ که‌رتی خۆرئاوا و که‌رتی غه‌زه به‌ پێوه‌ره‌ جیهانی و هه‌رمیه‌یه‌کان به‌رز، به‌ به‌رزترین رێژی جیهانی عه‌ره‌بی داده‌نرت. رێژی خوێنده‌واری له‌م سالانه‌ی دواییدا گه‌یشته‌وه‌ ۹۱%، رێژی خوێندنی له‌وانه‌ی ته‌مه‌نیا له‌ ۱۵ بوو ۲۴ ساله‌ گه‌یشته‌وه‌ ۹۸%.

چهند زانکۆیه‌کی پێشکه‌وتو و ناودار قودسیان کردو به‌ باره‌گا، به‌رنامه‌ی خوێندنیشیان به‌ زمانه‌کانی عه‌ره‌بی و عیبری و ئینگلیزییه‌، له‌وانه‌ش زانکۆی عیبری، که‌ له‌ ۱۹۲۵ دامه‌زراوه‌ و به‌ یه‌کنگ له‌ باشترین ۱۰۰ زانکۆکانی جیهان داده‌نرت. هه‌ندیک له‌ دیارترین بیرمه‌ندانی جیهان له‌نامه‌ی نه‌چووه‌نی له‌میدارانی له‌م زانکۆیه‌ بون، له‌وانه‌ش له‌لیرت نایشتاین و سیگموند فروید.

گه‌مارۆدان

ده‌سلاتی ئیسرائیلی به‌ته‌واوه‌تی گه‌مارۆی که‌رتی غه‌زی داوه‌، ناهێلت که‌س بێته‌ ناوه‌وه‌ و که‌شیش ده‌ره‌جیت، ناهێلت که‌رده‌سته‌ی بێناسازی و خواره‌مه‌نی و ده‌رمانی بوو بێت، نه‌وش نابوری که‌رتی غه‌زی ته‌واو لاوازکردو. بیاوێ ئیسرائیل نه‌وه‌یه‌ بزوته‌وه‌ی ده‌ماس، هه‌ره‌شه‌یه‌ بوو سه‌ر ناسایشی له‌و.

له‌ به‌رامبه‌ردا فه‌له‌ستینییه‌کان وازیانه‌هێناوه‌، به‌لکو له‌سه‌ر سنوری میسر تونلێکیان دروستکردو و له‌وه‌وه‌ هه‌مو پێوێستیه‌کانی خۆیان ده‌هینن، به‌ ئۆتۆمبیلیشه‌وه‌.

پرسی فه‌له‌ستین یان ناکوکیی فه‌له‌ستینی - ئیسرائیلی

مه‌به‌ست له‌ پرسى فه‌له‌سینی له‌و ناکوکییه‌ سیاسى و میژویى و کیشه‌ مڕۆیه‌یه‌ که‌ له‌ سالی ۱۸۹۷، واته‌ له‌ کۆنگره‌ی یه‌که‌مى زایۆنییه‌وه‌ تا نه‌مه‌رۆ به‌رده‌وامه‌. به‌شیکه‌ له‌ مه‌لانیی عه‌ره‌بی ئیسرائیلی و هۆکاری چهندین قه‌یران و جه‌نگه‌ له‌ خۆره‌هلای ناوه‌راستا.

له‌و کیشه‌یه‌ به‌شیه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی به‌هۆی سه‌ره‌لانی زایۆنیزم و کۆچی جوله‌که‌کانه‌وه‌ بوو فه‌له‌ستین دروستبوو، ناییت رۆی ولاته‌ زه‌هێزکانش له‌ ناوچه‌که‌دا له‌بیرکه‌ین. له‌و کیشه‌یه‌ پهیوه‌ندی به‌ شه‌ریعه‌تی ئیسرائیل و په‌نابه‌رانی فه‌له‌ستینی و به‌رگری عه‌ره‌بی دژ به‌ ئیسرائیل و ده‌رجونی چهند بریارێکی نه‌ته‌وه‌ یه‌گه‌رتوکه‌کانیشه‌وه‌ هه‌یه‌، له‌وانه‌ش بریارى ژماره‌ ۱۹۴ و ۲۴۲.

له‌و کیشه‌یه‌ به‌ سه‌ته‌ری مه‌لانی عه‌ره‌بی ئیسرائیلییه‌کان داده‌نرت و گرنگیه‌کی میدیایی فراوانی پێده‌نرت، هه‌ندیک جار لایه‌نه‌ زه‌هێزکانش دینه‌ هاوکه‌شه‌که‌وه‌ و چهندین حساباتی تری تیکه‌لده‌یت، وک مه‌لانیی خۆره‌هلای و خۆرئاوا و پهیوه‌ندی نایینه‌کانی یه‌هودیه‌ت و مه‌سیحه‌ت و ئیسلام پێکه‌وه‌ و پهیوه‌ندایی عه‌ره‌ب به‌ خۆرئاواوه‌ و گرنگی نه‌وتی ولاته‌ عه‌ره‌بییه‌کان یۆ خۆرئاوا، له‌گه‌ڵ گرنگی و هه‌ستایاری پرسى جوله‌که‌کانی خۆرئاوا، به‌تایبه‌تی پاش جه‌نگی جیهانی دوهم و هۆنۆکۆست و دژایه‌تیکردنی رگه‌زی سامی. له‌ جیهانی عه‌ره‌بییدا هه‌ندیک له‌ رۆشنیران ده‌یه‌سته‌وه‌ به‌ پرسى رێنێسانسی

عه‌ره‌بی و سیسته‌مه‌ تۆتالیتارێکان و لاوازی دیموکراسیه‌ت له‌ جیهانی عه‌ره‌بییدا.

سه‌رچاوه‌ : مانیه‌ری سه‌ی

سیمبۆلی "نالا" و "نیشتمان" له شیعری په‌شیودا.

به‌شی دوهم

هه‌تۆ مه‌مه‌د

٢٢، ٢، ١٩٧٢ (یه‌که‌م مه‌مه‌د جانی شیعری کوردی له که‌رکووک).

منالەکان!
 ئەو ییلاخە ئێشتا ئەکان،
 شەو لە خەمدا رێبوارێک بجوم،
 بۆ یارێکی (یۆتان) دمجووم.
 کە دەروازەکە قووتی دام،
 رەشم بینی. نالای هەبوو،
 سێم بینی. نالای هەبوو،
 هەرچەم بینی. نالای هەبوو.
 قیژاندییان.

"ئەو ییلاخە، بۆ دەریوە!

ئەو ییلاخە، بۆ دەریوە؟

منیش کوتم:

"هەقیقەتی!"

کە دمجەوه،

ئەم چیرۆکە بۆ منالان دگێڕەوه! ل... ٢٣٨

چەندەم کرد و کوژشام، ئەمەوانی تاکە وشەیه‌ک، یان خاتیک، ئەم تابلۆ بە‌رزە شیعرییە بچیرم، چونکە پەڕەندەیی ئۆرگانی و هەرمۆنی شیعریکە رێگە نادات. ناکرێ مەوانەیه‌کی مرواریدی بچیرین و دەنگ دەنگ نیشانی بیدین و بلێن ئەمە مەوانەیه‌کە و قەسەیان لەسەر بکەین، یا، بە واتایه‌کی دیکه، ناوێرم ئەو گەوهەرە شیعری تەنیا کۆیله‌یه‌کی بۆ خۆنەر راگوێزم. رەنگە خۆنەر ئەگە ئەمدا هاورا ییت و یزانی چەند ئەستەم و دۆزار ئەم ناو و چەمکە "من، منال، رێبوار، یارێکی یۆتان، رەنگ، قیژاند، بۆ نالایی کورد" بە تەنیا بچەمە بە‌ر دیلی. منال، کاراکتەریکی هەمیشە نامادە و چالاک و هیوا لەسەر هە ئێچناروی نیو شیعری پەشیود. منال هێمای نایندەیه‌کی ناسۆ فراوانتری پەر لە بە‌خه‌وه‌ری و چاره‌نووسی گەشتێر. منال توخمێکی بێگەرە و کە‌ئکی وەکاربردنی سادە و هێشتا بە کارتێکردنی سیاسەتی کوردی چەواشە و سەقەت نە‌بوو. منال کە‌رەسه‌یه‌کی خاوه‌ و دەرکەوت بێستە هەوێنی پڕۆژەیه‌کی گە‌وه‌رتر لە خەونه‌ زڕ و نامۆکانی دنیای دەریوی ئەفقی ئە‌زۆکی کوردی. ئەم شیعری هە‌لگری پە‌یامێکی مێ‌رووی و ناسنامەیه‌کی خە‌مگینی کە‌رامە‌تی رووشای تاکێ کورد و مێ‌رووی مە‌رقە‌یه‌یه‌. ساتی پە‌شیو لە رەفتار و گو‌فتاری کاراکتەریکانی سەر‌گۆڕە‌پانی سیاسەتی کوردی بۆ هیوا دە‌ییت، چارێکی دیکه‌ روو لە منالان دەرکات و هیوا یان لەسەر هە‌ل‌دە‌چنی و چیرۆکی خە‌مباری و د‌ش‌ک‌او‌یی خۆی لە یارێکی نە‌تە‌وه‌ پ‌گ‌ه‌رت‌و‌و‌ک‌ان‌ه‌وه‌ د‌خ‌ا‌خ‌ە ناو هە‌گ‌ه‌یه‌یه‌وه‌، پ‌ر‌یار د‌دا لە گە‌ر‌ان‌ه‌وه‌یه‌دا مە‌ر‌ک‌ه‌ ساتی نە‌تە‌وه‌ی بۆ نالایان بە‌ وردی بۆ ب‌گ‌ه‌ر‌یت‌ه‌وه‌. پە‌شیو، کە‌ تە‌م‌اش‌ای نە‌خ‌ش‌ه‌ی د‌ن‌یا د‌ک‌ات، لە جو‌گ‌راف‌ی‌ای ه‌ی‌چ ک‌ی‌ش‌و‌ه‌ر‌یک‌دا و‌لات‌ی بۆ نالای و‌ک‌ ک‌ورد‌س‌تان بە‌و ز‌ق‌ی‌یه‌ ن‌ای‌ین. چیرۆکی نە‌تە‌وه‌ی بۆ نالاش ئە‌و با‌سه‌ پ‌ر‌ ج‌وش‌ه‌یه‌، کە‌ ه‌ر‌گ‌یز لە ب‌ر‌ان‌ه‌وه‌ ن‌ای‌ه‌ت. ش‌اع‌یر لە ه‌ر ش‌و‌ئ‌ی م‌ی‌وان ب‌و ی‌یت و بە‌ د‌ی‌د‌اری ه‌ر ک‌ه‌س‌یک گ‌ه‌ی‌شت‌ن، ی‌ا‌خ‌ود ه‌ر د‌ه‌ر‌ف‌ه‌ت‌یک‌ بۆ ر‌ه‌خ‌س‌ا‌ن، بە‌ سو‌و‌دی ک‌ورد‌ای‌ه‌تی د‌ن‌گی ه‌ه‌ل‌ب‌ر‌ی‌وه‌ و ه‌ه‌ل‌ی ق‌و‌س‌ت‌و‌ت‌ه‌وه‌ و ر‌ه‌نگ‌ی خۆی ن‌ی‌شان دا‌وه‌.

٥، ١٩٧٢

و‌ک‌ ب‌ی‌ست‌و‌وه‌،

ئە‌و ک‌ۆ‌تر م‌ان‌گ‌رت‌و‌وه‌،

لە ن‌اس‌ام‌ای و‌لات‌یک‌ بۆ نالادا،

بە‌ ش‌ر‌ی‌خ‌ه‌ی ت‌ف‌ه‌نگ ن‌ه‌ی،

ق‌ه‌ت لە ش‌ق‌ه‌ی با‌ئ‌ی نالادا! ل... ٢٥٣

لای پە‌شیو ه‌و‌ک‌ن‌ش‌ه‌که‌ رو‌ون و ن‌اش‌ک‌رایه‌، د‌ا‌گ‌ی‌ر‌ک‌ه‌ر‌ان ه‌ه‌ر‌ و‌ان. لە ز‌مان‌ی ش‌ه‌ر بە‌و‌لا‌وه‌ چ ز‌مان‌یک‌ تر ت‌ن‌ی‌ا‌گ‌ه‌ن. ئە‌وان ه‌ه‌ر‌ه‌م بە‌ ز‌ه‌ی‌ری ش‌و‌ش و ر‌ا‌پ‌ه‌ی‌س و بە‌ نا‌چ‌اری و‌لات‌ی د‌ا‌گ‌ی‌ر‌ک‌ه‌ر‌ان بە‌ ج‌یه‌ی‌شت‌و‌وه‌. ن‌ی‌نگ‌یز بە‌ر‌گ‌ه‌ی خ‌ه‌باتی ه‌ی‌ند‌ی ن‌ه‌گ‌رت، ئە‌و‌جا ه‌ی‌ند‌س‌تان‌ی چ‌ۆ‌ل کرد و ئە‌م‌ه‌ر‌یک‌اش ق‌ی‌ت‌نام و... ه‌ت‌د.

س‌رو‌شت‌ی د‌ا‌گ‌ی‌ر‌ک‌ه‌ر‌ان‌ی ک‌ورد‌س‌تان، لە‌ب‌ه‌ر ه‌ه‌ن‌د‌یک ه‌ۆ، کە‌ ر‌ی‌ش‌ه‌یان بۆ ک‌و‌لت‌و‌وری ه‌زاران سا‌له‌ی نا‌و‌چ‌ه‌که‌ د‌گ‌ه‌ر‌ی‌ست‌ه‌وه‌، بە‌ ک‌ۆ‌مه‌ل‌یک ت‌ای‌به‌ت‌ه‌ن‌دی لە س‌رو‌شت‌ی د‌ا‌گ‌ی‌ر‌ک‌ه‌ر‌ان‌ی ک‌لا‌سی‌کی ج‌یا د‌ک‌رت‌ه‌وه‌. ن‌اس‌ه‌وار‌ک‌انی سیاس‌ه‌تی د‌ا‌گ‌ی‌ر‌ک‌ه‌ر‌ان‌ی ن‌ی‌شت‌ه‌مان‌ی ک‌ورد ق‌ور‌س‌تر و د‌ۆ‌ار‌تر‌ن، ئە‌و ج‌ی‌ه‌ر‌ی‌ان‌ه‌ی بە‌ ج‌ه‌ست‌ه‌ی ز‌مان و ک‌و‌لت‌و‌ور و ن‌ا‌ج‌و‌وری و ن‌اک‌اری ن‌ه‌ت‌ه‌وه‌یی و ت‌ه‌ن‌ا‌ه‌ت‌ د‌اب و ن‌ه‌ر‌ت‌ی‌ش‌ه‌وه‌ بە‌ ج‌ی‌ی د‌ه‌ه‌ی‌ل‌ن ق‌و‌و‌ل‌تر‌ن و بە‌ ن‌اس‌انی س‌ا‌ر‌ئ‌ر‌ ن‌اب‌ن. ف‌ارس و ت‌ورک و ع‌ه‌ر‌ه‌ب، بە‌ ت‌ی‌ک‌و‌اری، بە‌ د‌ر‌ئ‌ز‌ای ٢ ه‌زار‌سال ز‌ی‌ات‌ر ش‌انی گ‌ر‌انی د‌ا‌گ‌ی‌ر‌ک‌اری و رو‌وت‌ان‌د‌ه‌وه‌یان لە ک‌ورد‌س‌تان دا‌دا‌وه‌. ه‌ر‌گ‌یز بە‌ت‌ه‌م‌ای بار‌ک‌رن ن‌ی‌ن و ن‌ای‌ان‌ه‌و‌ن

ده‌ست له یه‌خه‌ی نیشتمانی کورد بکه‌نه‌وه. په‌شێو نه‌م چیرۆکه‌ به‌ش ده‌زان و لێسی به‌ ناگایه، هه‌ر بۆیه، تاکه‌ نه‌ته‌ره‌ناتیف له ده‌ستمانه‌ چه‌ک و لوبه‌ی ته‌نگه‌دا ده‌بینیته‌وه. په‌شێو به‌و خۆی عاشقه‌شه‌ر و خۆنخواز نییه، وه‌لێ له لایه‌ک درێه‌دیی و چه‌په‌نی داگیرکه‌ر و له لایه‌کی دیکه‌وه خۆشه‌ویستی نیشتمان و نیگای فراوانی سه‌ربه‌خۆییخوازی و پیرۆزی چه‌مکی نازادی قه‌ناعه‌تی ده‌ستمانه‌ چه‌کیان لا دروست کردوه.

١٧, ١٠, ١٩٧٤

کاتی خۆنم فرکه‌ی کرد و

وه‌کوو چه‌پکه‌ گرێک پێ

به‌ سه‌ر عه‌ردا

چه‌لادمه‌کان

هاتن... په‌نجه‌یان تێوه‌دا

هاتن... چپکه‌یان تێوه‌دا:

پیتی ناویکی سه‌رپراو،

نه‌خشی ولاتیکی دزراو،

تیکه‌لاویبون وه‌ک تانویۆ

یه‌کالایان نه‌کردوه،

هه‌رچه‌ند په‌نجه‌یان تێوه‌دا،

هه‌رچه‌ند چپکه‌یان تێوه‌دا! ل... ٣١٣

له هه‌ر تکه‌ خۆنیکێ شاعیردا ناو و نه‌خشی نیشتمان نه‌خش بووه. په‌شێو خا‌نه به‌ خا‌نه‌ی جه‌سته‌ی له خۆشه‌ویستی ولات دارێژراوه. داگیرکه‌ر چه‌ند نه‌خشی ولاتی له‌ قه‌ده‌غه‌ کردبێ، دیسان په‌شێو په‌نایه‌ک، هه‌شاره‌ک و دا‌ده‌یه‌کی له جه‌سته‌ی خۆیدا به‌و پاراستن و هه‌لگرته‌ی نیشتمان پێدا کردوه. هه‌ر بۆیه‌شه، نیشتمان به‌ نه‌مری له ناخی شاعیردا ماوه‌ته‌وه.

١٨, ١, ١٩٧٩

بۆیه‌که‌م جار، به‌ نا‌شکرا،

نه‌خشیه‌یکم له دیوار دا

(نه‌وه‌ی به‌ رۆژ

له نه‌ته‌سی دنیا دزرا). ل... ٤٤٨

له سایه‌ی تانک و تۆپی داگیرکه‌ردا، دوا‌ی مانموبوونیکێ ژور نه‌خشی دزرا‌ی ولاته داگیرکراوه‌که‌ی ده‌ست ده‌که‌وێ، ده‌سته‌به‌جێ، بێ ترس و سه‌مه‌ینه‌وه، له ناو خۆن و دایدا ده‌یه‌نینیته‌ ده‌ره‌وه و به‌ دیواری ژوورکه‌ پێدا هه‌ل‌یه‌وه‌ناس. له‌و رۆژوه هه‌تا ئێستا بێ‌هه‌وێ له خه‌باتیکێ سه‌خت و دژواردا‌یه و عه‌وداتی نه‌وه‌یه، نه‌خشی دزراو به‌خاته ناو بێ‌که‌ته‌ی نه‌خسه‌کانی دیکه‌ی نه‌ته‌سی جیهان.

٢٥, ٢, ١٩٨٠

به‌س ته‌ماشای ناوه‌له‌م که!

خو من نه‌مه‌وێ پێم بێی

ده‌بم به‌ باوکی چه‌ند مه‌نأل،

زه‌نگین ده‌بم، یا هه‌روا لات...

ته‌نیا شتی‌کم پێ بێ:

هه‌تا ماوم وه‌ک تۆ ده‌ژیم،

یاخو ده‌به‌هه‌ خا‌وێن ولاته؟! ل... ١٥

په‌شێو به‌وه‌یه‌ری په‌ره‌شوه‌ وێل و سه‌ودا‌سه‌ری نیشتمانه. خه‌می بێ‌ولا‌تی هه‌میشه سه‌رتۆپی ژانه قورسه‌کانیتی و گینگلی پێوه‌ ددا. نه‌ چاو‌تروکانی به‌ کامی دێل پشویه‌ک ددا، نه‌ له‌ سه‌ر بسته‌ زه‌مینیکیش پرسی نیشتمان به‌خه‌ی په‌رده‌دا. نازاری نه‌م خه‌مه‌ی شاعیر هه‌نده به‌ سو‌نیه، ته‌نانه‌ت سه‌کالای دسی خۆیشی لای قه‌ره‌جیکێ بێ ولات ده‌کا. ده‌ترسی خۆشی وه‌کوو قه‌ره‌جیک هه‌میشه نیشتمان له‌ کۆل و ناواری ولاتان بێت.

١٩, ١٢, ١٩٨٠

هه‌زاد... هه‌زاد...

هه‌رجیم هه‌یه، هه‌مه‌وه‌ی هه‌زاد....

به‌ پارچه‌یه‌ک په‌رۆی ساده،

که هه لیکری و بشنیتهوه

له سهر بستیکه زموږی نازدا!

مهزاد...مهزاد...

هرچیم هه یه... هه مووی مهزاد! ل... ۵۳

شاعیر هه مووی نهو بهسا و کهرسانه لای من و تـو نرخیان هه یه ددیانخانه مهزادوه و ناماده به به پارچه یکه په رویان بسا!! شاعیر لیریدا به روواته هه لگری سیفته ی بازارگانیکی ناشی و بیناگایه، مامه نه یکه نه زانانه بهو هه مووی شته جوان و بهقیهت و نازدارانه ی هه یه تی..... دکات له پینای کوته په رویه کدا.

نا، براله، په شینویک ژبان و مردنی خوی به خوشه ویستی خاک و نه ته ویکه یهوه گری دابن، له سهر سهکوی تیکه یشتیکی بهرنهوه له پیروزی و بهسای نالا بروانن، نالا بیبیلای چاوی بن و نیشتمان هیز و هه لوی بن، دیاره باش له هه سهله که گه یشتوه و که لسی ژیرانه مسامه له و سهودا له تهک قازانج و زیان دکات. نهو هه هه ست به بهرنه وندلیه بالاکانی نه ته ویکه دکات، هه میش به سانای تالانفرشیان نکات.

نهو پارچه په رویه، مایه ی شانازی و سیمبوی پر له بهسای نیشتمان و نه ته وید. نهو کوته په یو نه خشاوه به رهنکی سوور و سپی و سهوز، له نیووندیلا تیشکی خوریکی زرد، به ۲۱ چوکه لوه پنی دوترن نالا. بـو که لیک له سهر خاکی خوی بیژن، نالا شتیکی که مالی نییه، به لکو سه رتایه دروسته که ی رنی پیشکه وتی مادی و هه عه وییه. نه بوونی نالا بو کورد نهوه دکه یه نن، که تـو رنجبه ری که لیک دیکه له خوت به هیزتر و نیوشاوه تری. هه ر که لیکیش له سهر خاکی خوی، له نلو مالی خوی، قایل بن به رنجبه ریکرن بو که لیک دی، نهو که له هیچی هی خوی نییه و نهوه هه شیه تی کویله داره سه رده سته که به منته پنی داوه و هه ساتیک نارزوو بکا لینی ده سه نیته وه.

په شینوی شاعیر، چونکه بهریدوام سهودا سه ری راستگوانه ی خوشگوزهرانی نه ته ویکه یه تی، به دوی به خته ودریدا عهودا له. هوشیارانه دهرکی به گرتگی نالا کوردوه، بویه کا هه هه مووی شتیکی کورنوه قوریانی...

لـوژیکی هاوکی شکه پیچه وانه خوی دهات به ده سته وه. گه کورد له سنووی ولاتیکی بهر دهمی ناسراودا، خاوه نی نالای شه کوه ی خوی بیت، نهوجا ده بیته خاوه نی هه مووی شته پیروزی و بهنرخ و جوانه کانی دیکه. نهودم په شینوی ناچار نابن کلاوی زیرین و خه نچه ری ده بان و پشینی پوه شمین و که وای سوور ده چنی خوی و ولاته که ی هه رانفرش کات. له بری نهوه ی بیانباته مهزاتخانه، له هه که مترین و رازووترین موزه خانه ی دونه تی کورستاندا دیان پاریزی.

۱۲، ۹، ۱۹۸۴

موفاهزات

نه ی کویا به بـو دلخوش نه یین؟

نه ی کویا به بـو هه نه په رین؟

چیمان که مه؟!

وا که شتیمان روو له که نار، پشت له بایه،

خیروینیری کومپانیای خوین

شه پـول داو، پنی نایه،

سه رمان به رزه ویک نالامان،

هاورینی هه ور و لووتکه ی چپایه! ل... ۱۱۳

میژووی گفتگو یا موفاهزاتی کورد له که ل داگیرکه راندا له که مه یه کی سیاسی دواو به ولوه هیچی دیکه ی لـق بهرهم نه هاتوه. چونکه سه رانی حیزبی کوردی، به خیرن له سینه ری داوی نوتونوه ییدا بـو مافی کورد له که ل داگیرکه ردا ده سته تالانه و شه رمانه و زهیلانه که وتونه تـه موفاهزات. بن نهوه ی سه نه دی تاکه ده سته وتی به ده ست به یینن، زور پوزده تی شانه دکهونه په سندانن داگیرکه ران، چاودرین داری زـر به ریان بـو بگرت. به کورتی و کرمانچی زور زووه دین به داوی گری خـو به که مزانی و براچوویکیه وه.

جاریکی دیکه نالا سه ریند و شکوه نده، بویه ده بیته مایه ی شانازی په شینو. شاعیر خوی له سه لکه ری که لدا ده بیینیته وه، لوما به کو قسه دکات.

۳۰، ۴، ۱۹۹۱

زوری نه بره،

هه لیکره کزده یکه،

بینیم... په لکه زرینه

شه کایه وه و بوو به نالا! ل... ۲۵۰

به هاری ۱۹۹۱ له باشووی ویک هه ورزیکی دیکه ی سالانی رابردو نه بوو.

سته می به عسی عیراقی دهره ق به کورد به چله پویه ی تلوانکاری که یشتبوو. روژی هی مارچی ۱۹۹۱ جه موه ری کورد خوشا و شاری رانیه بووه دموارزی هه لـشتنی رق و تسورین کورد به سهر دامودرگا کانی به عسدا. له چـند روژیکدا کوردستان له داگیرکه ر پاکرایه وه و نالای رنـگین له سه رانه ری ولاتدا شه کایه وه. نه مه نهو چرکه ساته میژووییه بیناوتایه بوو، که په شینو سالانیکی دوور و درنـژ بوو بـو دتـریا. له که ل هه لاتسی نه م روژه پیروزشدا شاعیر هیندیک به ووریاییه وه باوشی که رمی بـو دکاته وه، ناخر نهو ماهیه تی حیزبی کوردی چاک ده ناسی، بویه کا ده یینن به دیکه ته وه و زور کارامانه ده سته وازی کزده ی به کار هیناوه. کزده ی به وهرز و کاتیه، به سهر ده چن و نامینن. نا له م روانگه یه وده له کو پله کانی دواتردا، پیناسه ی رهقنار و بیرگردنه وده ی حیزبی کوردیمان بـو دکات و دتـن:

۱۹۹۴

به یانی هه تسام،

ده ست شه ته که دراو...

پەن شەتەكەراو...

دەم شەتەكەراو...

بە زیندووێتی ناوەرووتەراو...

چەمی ئومێدیم بوو بە ناوەرۆ

ئالای شەکاودم بوو بە دوو بەرۆ! ل... ٤٣٣

ئالای پەشێو چارێکی دیکەش دەیتەوه بە پیرۆزترین سیمبۆل. ساتن حیزبی کوردی پارچە پەرۆ، یا هیماي حیزبیان له ئالای نەتەوه لا پیرۆزتر دەیت، شاعیر ئەمە بە دوا پیلەي شکستەکان و بە نزمترین ئاستی هۆشیاری و لاوازترین ئەلقەي پەیدوستیوون بە نەتەوهوه دادەن.

نەك هەر رۆڵەي هیچ میللەتەن، بگەرە حیزبی هیچ میللەتیکیش، ئالای نەتەوهکەي خۆی بە پارچە پەرۆی حیزب ناگۆریتەوه و له رۆژگارێکی چارەنووسسازدا پەرۆی حیزب له‌بری ئالای نەتەوهیسی بێلەد ناکا و رێگەش بەوه نادا نۆمێد و نازەرووی گەل بێتە ناوەرۆ.

نەوهی شەره‌پەرۆی حیزبی له تاوانی کوردکۆژیدا تۆماری کرد، دژبوترین و چە پەنتەترین لا پەرمکائی میژووی هاوچەرخی کوردی گرتۆتەوه و چە پەل کره‌وه.

خەونیکم دی:

له‌و خەودا نا‌ه‌رومه‌زده‌ گه‌راب‌وه‌وه

نیشتمانی که‌فتاری کورد

ه‌ه‌وری ئاسمان لا‌نو‌پا‌ل بوو

له‌به‌ر زه‌ه‌ی گه‌ری شایي و

ه‌ات‌وه‌ه‌وی شا‌سواری کورد

به‌یانیان ئاو‌یزانی گزنگ بیوم،

تیمه‌ده‌چریکانه‌ بۆ خاک، ئالا، ئاکاری کورد

نێ‌وارانی‌ش ریی ژوانم گۆل‌رێژ ده‌کرد

بۆ کو‌پ‌گه‌ل و کێژوکائی ده‌لاری کورد ل... ٤٤٤

له سۆنگەي باره‌و‌خ‌ی نەتەوهوه شاعیر به‌ده‌گه‌من ئاسوودیه. به‌خته‌وه‌ریی ئەو ده‌ره‌نجامی که‌ه‌رانی میللەتەکه‌یه‌تی و ته‌نانه‌ت له‌و چرکه‌ساته‌ ده‌گه‌نانه‌شدا، که شاعیر خەونیک‌ی خۆش دەیت، ئا له‌و ساتانه‌شدا هەر سووود و گۆرانی بۆ نیشتمان و ئالای شەکاوی ده‌چرێ.

ئ‌س‌ کات‌ به‌ری ده‌ژ کوردایه‌تی ده‌که‌وت‌یه‌ سه‌نگه‌ری به‌ره‌نگاری‌بوونه‌وه‌ی میللەت و پ‌یش‌یا‌کرد‌نی مافه‌کانی و سووکایه‌تی‌کردن به‌ هیما پ‌یرۆز‌ه‌کانی، ئەوه‌ده‌ پ‌ه‌ش‌یو به‌ زمانیک‌ی ز‌یر، ب‌س‌ سلۆ‌کۆ‌کردن و پ‌ر‌ینگ‌انه‌وه له هیچ ه‌یز‌یک، ده‌که‌وت‌یه‌ ده‌خ‌نه‌گرتن له ره‌فتار و گو‌فتاری ئەو ده‌سه‌لاته. سو‌ر‌شت‌ی ئەو ح‌یز‌ب‌انه‌ی به‌ره‌وام له‌سه‌ر به‌ها پ‌یرۆز‌ه‌کانی نەتەوه ساز‌شیان کرد‌وه و به‌ره‌وام ده‌یکه‌ن لای پ‌ه‌ش‌یو نامۆ نه‌بوو و نییه. ئەوه‌تا له‌م کۆپ‌له‌ کورته‌دا م‌کو‌ره له‌سه‌ر هه‌ ئ‌و‌سته ناس‌راو‌کانی خۆی و پ‌یناس‌ه‌ی ئەو ده‌سته و تاق‌مه‌مان ده‌خاته به‌ره‌ده‌ست و ده‌نووس‌:

فۆب‌ر‌ن... فۆب‌ر‌ن... فۆب‌ر‌!

ب‌ل‌ن: هانی،

ئەمە ئالای سه‌ه‌رازی،

ئەوان ک‌فت‌ بۆ هه‌ل‌ده‌که‌ن.

ب‌ل‌ن: هانی،

ئەمە که‌وسه‌ری سه‌ره‌که‌وتن،

ئەوان ژه‌هری ت‌یش‌که‌نی ت‌یکه‌ل ده‌که‌ن. ل... ٤٥١

١٩٦٥

ت‌ف له‌و به‌ژنه، له‌و بالایه،

له‌و سه‌ر و مله‌ والایه،

ت‌ف له‌و ده‌ پ‌ر، س‌ستییه

که هەر ق‌یری ژ‌یر‌ده‌س‌تییه!

ت‌ف له‌ جوان‌یی ئەو دوو چاوه،

که بۆ چا‌وب‌ازی خو‌لق‌اوه..

نا‌بی‌نی ن‌یش‌تمان‌ه‌که‌ی...

نا‌زاری خا‌که جوان‌ه‌که‌ی.

ت‌ف له‌و گۆ‌ی‌چه‌که، چ‌ه‌ند سه‌گ‌ساره!

چ‌ه‌نده مو‌و‌چه بۆ ده‌نگی پ‌اره!

به‌لام دو‌وره له‌ بی‌ستی

کوردایه‌تی و په‌رس‌تی ل... ٢٩

شاعیری هه‌ ئ‌و مح‌مه‌مه‌د

میژووی مه‌سیحییەت

بەر دهبە یانی مه‌سیحییەت (۱۰۱ بۆ ۳۱۲)

وتارە سەرەکییەکان: بەرەبە یانی مه‌سیحییەت و چەوساندنەوی مه‌سیحییەکان

دواین نوێزی مه‌سیحییەکان لەکاتی ناهەنگی ئەشکەنجەدانیان لە کۆلۆسیۆم، رۆما. تابلۆی ژان لیۆن جیرۆم

لە سەرەتای سەددی دووەمی زاینیدا، مه‌سیحییەت بریتی بوو لە کۆمەڵێک جەماعەتی پەرتەوازی بچووکی لە نێو کۆمەڵگادا لە نێو ئیەمپراتۆریەتی رۆمانیدا، هێزی باوەر و رۆشنایی رۆمانییان شتیکی ناسراو بوو، ئەمە بەدەر بوو لەو کەسانەی کە نوێ بوون بۆ ئاینەکان. لەلایەکی ترەوە، گەورەترین ترس بۆ ئیەمپراتۆریەتی رۆمانی بریتی بوو لە رەتکردنەوی مه‌سیحییەکان بۆ پەرستی ئیەمپراتۆر کە رەگەزی یەکیبوونی ئیەمپراتۆریەتەکە بوو، ئەمە جگە لە رەتکردنەویان بۆ سەرچەم بۆنە فەرمییەکان، هەروەسا ناکشاکردنیان بۆ قۆرخکردنی راستی و هەڵبژاردنی مردن لەبری لادان لە ئاینەکان، هەر ئەمەش بوو وایکرد کە وتاردەری رومانیزم لۆقیانۆس بلیت کە ئەمانە میشک و بیریان سووک و سادەیی و تاوانبار نیین بە لێکۆڵینەوەی دووڕوو هەڵبژێرێکە و پێشەوا ئاینیەکانیش یارییان پێ دەکەن. [۱۲]. لەگەڵ ئەمەشدا مه‌سیحییە پێشەنگەکان ئەوێیان بەشیوەیەکی تایبەت ڕەت دەکرد کە ئەبێک خستنی هەبێت بە زانستە دنیایەکانەوه بەهۆی پەيوەندیداربوونی بەشیوەیەکی قایمەوه بە ئاینە بێپەرستەکانەوه. [۱۳]. ئەمە وایکرد کە میژووناسی رۆمانی سەلەس دەووبەری سالی ۱۷۵ لۆمە مه‌سیحییەکان بکات لە سەر پانیشتیکردن و بەرگریکردنیان لە نەزانی خۆیان. [۱۴].

بارەبوێکەکان لەدای نیوی سەددی دووەمی زاینییەوه بەرەو گۆڕان چوو، چونکە مه‌سیحییەکان درکیان بەوه کرد کە دووهمین گەڕانەوی چاودەر و اتکاروی یەسووع کاتیکی ژور درێژ دەخایەنیت و مانەوه‌یان لە سەر زوی درێژە دیکشیت، بۆیە هەولیان دا کە باوەریەکان بەشیوەیەکی پتر لە عەقڵانییەت و سیستەم پێشکەش بکەن بە بەکارهێنانی رۆشنایی سەردەهەکان، ئەم درکێکردنە گەشتە ئەوێ کە لەگەڵ کێشا ئەوێت رەزاکران بێت لەلای کۆمەڵگا، ئەو پێویستە لە سەر کە بەزمانی رۆشنایی سەردەهە و خۆی سەردەهە کە خۆی قسە بکات [۱۵]. بەم چۆرە یەکەمین بەرگریکار لە مه‌سیحییەت جۆستینۆس بوو کە کۆژا لە ماوی چەوساندنەوی سالی ۵۲۰ دا. [۱۶]. ئەوای ئەمەشەوه نووسراو پەرتووکیەکانی بەرگری رۆی لە ژۆربوون کرد؛ هەراپۆلیس، ئەبۆلینازۆس و میلتۆن نووسراو و پەرتووکیەکانیان پێشکەشی ئیەمپراتۆر ماركۆس ئۆریلیۆس کرد، هەروەسا ئەسیناگۆراس و مەیتادیس نووسراوێکیان بۆ لۆکۆدووە لەدووبەری سالی ۱۷۰/۱۷۱. کەسانی رۆشنایی و مەکوو کجۆلیانۆس و ئەگستاتیۆس کە بۆیۆنە مه‌سیحی؛ بەشاریان کرد لە رێگەی خوشکردن بۆ مه‌سیحییەت کە بچیتە ناو کۆمەڵگایەکی ژالەوه. لەکۆتایی سەددی دووەمی ئەوێ کێشە یەکی ئەوتۆ بوونی ئەمە، بەجۆری کە تەنەات بۆکانی مه‌سیحیش مندا ئەکانیان دەنارد قوتابخانە بێپەرستیەکان چونکە لە پەروەردەبەکی مه‌سیحی درووست جیاواز نەبوو تەنەا لە کۆرسە ئاین و ئەخلاقیەکاندا نەبێت [۱۸]. هەروەسا قوتابخانە مه‌سیحییەکان و پەرتووکیە مه‌سیحییەکان پەیدا بوون دامەزران لەگەڵ دەستیکی سەددی سێهەمی زاینیدا و ژمارە مامۆستایانی مه‌سیحی لە قوتابخانە یۆنانییەکان و رۆمانییەکاندا رۆی لە ژۆربوون کرد و لە سالی ۲۶۴ دا ئەلکۆلیۆس بوو سەرک قەشە لاژقیە، یەکەمین راگری مه‌سیحی لە کۆلیجی قەشە لە زانکۆی ئەسکەندەریە، پاشان قەشە مایخۆن بوو بەرپەرستی قوتابخانە و تاران و رومانیزم لە ئەتەکیە.

ژمارەبەکی ژور لە لێکۆڵەرەوان وادیی کە مه‌سیحییەت لە یەهوودیەتەوه گەلیک نزیک بوو لە رۆی داب و نەریتەوه تا کۆتایی سەددی دووەمی زاینی، بەلام ئەوای ئەو بەرپەرستی مه‌سیحییەت چۆرە ناو شارستانیەتی هێلینییەوه کە بوارێکی تری بۆ لۆبۆنەوه بۆ دەرەخسینی ئەگەڵ دەستیکردنی سەددی سێهەمی زاینییەوه [۱۹]. لەلایەکی ترەوە، نێریک کۆفمان ناکشاکر دیکات کە مه‌سیحییەکان سیستەمی کۆمەڵەبەیتی چالاکیان لە سەر تیشکی ئیجەلەوه گەشتە پێداوه، بە پێچەوانەی بێپەرستەکانەوه؛ مه‌سیحییەکان لە ماوی بۆلۆبۆنەوه پەتاکاندا گرنگیان بە نەخۆشەکانیان ددا ئەمە هاوشانی گرنگیان بە کەمەندەکانیان، ئەمە جگە لە جەختکردنەوه لە سەر بەو فابوونی نێریکان لە هاوسەرگیری و یەکیی ئەو هاوسەرگیری، ئەمە جۆریک لە خیزانی سەرەخو و جێبەجێبوونی درووست کرد کە کۆمەڵگای رۆمانی لە دەستی دابوو، هاوشانی ئەمانەش یاری دەری نافرۆتە باوەردارە نوێیەکانیان دیکرد لە چارچێوی ئەو جێگیریدا تا مندا لیان بێت و ژمارەبەکی ژۆرتر لە مندا پەروەردە بکەن، ئەمە لەگەڵ هەبوونی ئیانی کۆمەڵەبەیتی بێ وێنە و بێ هاوتا لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵەبەیتی دیاریکراو و یارەتێتدانی بەرەوامیان بۆ یەکتەر. [۲۰].

کێشە سەرکی کێشا لە ماوی هەروو سەددی دوو و سێهەمی ئەوێ چەوساندنەوی مه‌سیحییەکان لەلایەن رۆمانەوه خۆی دەبێتەوه، لە سەرەتای دەرچوونی بەیاننامە دیکرەکی مه‌سیحییەکان لە رۆما لە سالی ۵۸ دا و تەنەات تا سالی ۳۱۲، مه‌سیحییەکان دەیان نالان لە جۆرەها جۆری چەوساندنەوه، کە ناخۆشترین بریتی بوو لە چەوساندنەوی نێرۆن کە ناکرەوتەوه لە رۆمای لێ کەوتەوه، نۆمیاتیۆس کە سی و حەوت سال بەردەوام بوو لە سەر چەوساندنەوی مه‌سیحییەکان؛ سەرەتای ژۆژنیری ناسراو بە ژۆژنیری قبتی یان میسری دەستەبەر کرد، و بە پێی سەرچاوه و ژێدەریکانی کێشە قبتی نۆرسۆفۆکسی؛ سەدان هەزار کەس لە ماوی ئەو چەوساندنەوهیدا کۆژان [۲۱]. هەریەک لە تراجان، ماركۆس ئۆریلیۆس، سیتیمۆس سیتیریەس، ماکسیمین، دیکلیۆس، جالینۆس، نۆریلیان و دیوکتلیانۆس، بەگشتی لە میژووی مه‌سیحییەتدا بە ۱۰ چەوساندنەوه گەورە ناو دەبرێن [۲۲]. بەلام نۆخەکان بەرەو باشبوون چوو لەگەڵ دەرچوونی بەیاننامە لیپورەنە گالیریۆس و هەنگاوێکی ئیەمپراتۆر قوستەنتین کە بوو هۆی دەرچوونی بەیاننامە میلانو لە سالی ۳۱۲ دا کە تیبدا دان دەنیت بە مه‌سیحییەتدا و مەکوو یەکیک لە ئاینەکانی ئیەمپراتۆریەتی رۆمانی، وێرای هەموو ئەو چەوساندنەوانەش، هێزی دیموکراتی مه‌سیحییەت گەشتە دەسەڵ ئەگەڵ ئەوێ کە تا دەووبەری سالی ۳۱۲ ش لە ناو ئیەمپراتۆریەتەکاندا کەمەنە بوون، بەلام دواتر بۆنە هێزێک کە ئیەمپراتۆریەت ئەی دەتوانی دایان پۆشیت یان دانیان پەیدا نەبێت. [۲۳].

نەنجوومەنەکانی کێشا و کەرتبوونەکان ۳۱۲ بۆ ۱۰۵۴

وتارە سەرەکییەکان: حەوت ئەنجوومەنی گشتی، قوستەنتینی یەکەم، ئیەمپراتۆریەتی بیزەنتی، ئاریۆسییەت، نەتووریەت، ئەنجوومەنی خەلقپۆل، عومەری کۆری خەتتاب، هەرته‌قه، جەنگی نایکۆنەکان و

که‌رتبونی مه‌زن سالی ۳۸۰ زاینی، ده‌سیجیه‌ت بوو ئایینی فه‌رمی ئیمپراتورییه‌تی رۆمانی، و له‌سالی ۳۳۰ دا ئیمپراتور قوسته‌تینی یه‌که‌م ده‌نستا به‌گواسته‌نوی پایته‌خت له‌ رۆمانه‌وه‌ بۆ قوسته‌تینه، که‌ بـوو به‌ ناوه‌ندی ده‌سیجیه‌تی رۆژه‌لاتی و ناوه‌ندی شارستانیه‌تی جیهانی، به‌جۆری بوو به‌ مه‌زنترین شارکاتی دینا له‌ سه‌رده‌مه‌دا. [۲۴].

به‌هۆی نه‌وی ده‌سیجیه‌ت بۆ دوورترین شوێنه‌کانیش رۆشیتوو، نه‌بوو دا به‌شبوون که‌ رتـبـون تـینـدا روو بـدا، نه‌ک ته‌نها له‌رووی ژینگه‌وه‌ به‌ لـکو له‌رووی باوه‌ریشوه‌ هه‌روه‌ها، له‌ناکامی ژوبوون ژینگه‌کان بۆ باوه‌ریان به‌ نایینه‌که‌، کلێسا له‌ سه‌دی چوارمه‌ زاینیدا رووبه‌رووی که‌لێک له‌ بـزووتنه‌وانه‌ بوو که‌ به‌زمانی کلێسا ناو ده‌بران به‌ هه‌رته‌قه‌کان [۲۵]، ژوبوونه‌وی نه‌م بـزووتنه‌وانه‌ که‌م کاربگر بوون به‌بـیـ کشـشـیکی ژور ده‌پوـکاـنه‌وه‌، به‌لام هه‌ندیکێ تـریـان وک نارووسیه‌ت، هیزکی گه‌وره‌ی لـی پـیکه‌تا، که‌ وای کرد نه‌نجوه‌نه‌ی گشتی به‌ ستریتا له‌ نـیزـیق له‌ سالی ۳۲۵ به‌ سه‌رۆکایه‌تی ئیمپراتور قوسته‌تینی یه‌که‌م و سه‌رک قه‌شه‌ نوسوس قورتوویی. [۲۶].

نه‌نجوه‌نه‌ی نـیزـیق، به‌ یه‌که‌مین نه‌نجوه‌مه‌ن دانانیت، چونکه‌ پـیش له‌ نه‌نجوه‌نه‌ش چه‌لـدین له‌نجوه‌نه‌ی تر به‌ ستره‌وه‌ له‌ سه‌ر ناستیکی هه‌رنه‌یس که‌ ژوبه‌ی جار سه‌رک قه‌شه‌ی ناچه‌که‌ سه‌رۆکایه‌تی کردوو [۲۷]، به‌لام نه‌نجوه‌نه‌ی نـیزـیق یه‌که‌مین نه‌نجوه‌نه‌ی گشتی بوو به‌جۆری سه‌رک قه‌شه‌کان له‌ سه‌رانه‌ری جیهانه‌وه‌ به‌شارریان تیندا کرد. ناکامی نه‌نجوه‌نه‌که‌ نه‌وه‌ بوو که‌ نارووس کافره‌ و قسه‌کانی به‌ هه‌رته‌قه‌ دانا و قه‌ده‌ده‌ کرا له‌دوای نه‌وی نارووس ده‌یگوت که‌ کوڕ درووستکاریکی نا یه‌کسانه‌ به‌ باوک [۲۸].

نایکونه‌یه‌کی بیزه‌تی، تیندا قوسته‌تینی یه‌که‌م ده‌رکه‌وت که‌ دوورده‌راوه‌ به‌ کۆمه‌ لێک له‌ به‌تـریـک و سه‌رک قه‌شه‌ و که‌ به‌هه‌میوان یاسای باوه‌ریان به‌ ده‌سته‌وه‌ هه‌ لگرتوه‌ که‌ نه‌نجوه‌نه‌که‌ دای رشت.

نه‌نجوه‌نه‌که‌ هه‌روه‌ها یاسای باوه‌ری دانا که‌ تا نه‌مرۆش به‌کاردا. گرنگیه‌کی تری نه‌م له‌نجوه‌نه‌ نه‌وه‌ بوو که‌ بۆ یه‌که‌م جار له‌ میژوی ده‌سیجیه‌تدا زاراوه‌ی نا ته‌وراتی به‌کاره‌نا به‌شیه‌یه‌کی فه‌رمی، وکـوـ: روونکی له‌ روونکی، خودای حه‌ق له‌ حقوڵا له‌ خودای حه‌قه‌وه‌، له‌ دایکیه‌یه‌کی نادروستکار! نه‌م زاراوانه‌ش له‌ فه‌لسه‌فه‌ی رۆمانیه‌وه‌ ده‌هاتن و چـرـبـوـنه‌وه‌یه‌کی نوێ و سیفه‌تیکێ نوێیان دا به‌ باوه‌ری ده‌سیجی [۲۹]. نه‌نجوه‌نه‌که‌ سیسته‌می پـنج به‌تـریـکیه‌تی گه‌وره‌ی دامه‌زراند و سیسته‌می مامه‌ نه‌کردنیانی له‌گه‌ل به‌کتردا دانا، هه‌ر له‌م چوارچێوه‌یدا و له‌و ماوه‌یدا ئایینه‌ بته‌رسته‌کان ده‌ستیان به‌ کشانه‌وه‌ کرد له‌ به‌رده‌م ده‌سیجیه‌تدا. له‌و ماوه‌یه‌ش به‌ کۆمه‌ لێک له‌ شه‌ری ناوخۆی خوێناو و پـنـچـه‌وانه‌ بوونه‌وه‌ی بارکانه‌دا رۆشیت به‌تاییه‌تی له‌ ئیمپراتورییه‌تی رۆمانی رۆژئاواییدا، بۆیه‌ نه‌مانی ناسایش بووه‌ هۆی چه‌وساندنه‌وه‌ نایینه‌یه‌کان [۳۰]. ده‌سیجیه‌ت چه‌وساندنه‌وه‌ی له‌ هه‌م به‌ر به‌ په‌رستیدا به‌ریا کرد، نه‌شتانزیت نه‌زمونی به‌تـریـک نه‌ساناوه‌ی نه‌سکه‌ندری له‌ میسر به‌ نموونه‌یه‌کی له‌و دۆخه‌ وهر بگرین [۳۱]، که‌ پـشـتر هه‌مان شت به‌ سه‌ر ده‌سیجیه‌کانیشدا هاتوو کاتیکی که‌ ئیمپراتور جولیان ده‌سیجیه‌کانی چه‌وساندنه‌وه‌ له‌ریگه‌ی ده‌رکردنی بایانه‌یه‌که‌ که‌ رینگه‌ی له‌ فیزکردنی ده‌سیجیه‌کان گرت له‌ سالی ۳۶۲ دا که‌ له‌و کاره‌ وهرزیکی تری بۆ چه‌وساندنه‌وه‌کان کردوو [۳۲]، به‌لام له‌لایه‌کی ترمه‌وه‌ ناوه‌دان ده‌سیجیه‌ت و هه‌ونه‌ری وینه‌کیشانی نایکونه‌ت و هه‌روه‌ها مۆزیک گه‌شتنه‌ پله‌یه‌کی بالا له‌ کلێسای سه‌دی چوارمه‌ی زاینیدا، نه‌وشمان له‌بیر نه‌چـن که‌ نه‌وی جوړج مینۆوا به‌ سووتنه‌کانی کلێسا ناویان ده‌بات له‌و سه‌رده‌مه‌دا ده‌رکه‌وتن، هه‌رکـوـ: باسیلۆس گه‌وره‌ [۳۳]، جیروم [۳۴]، ئیمبرۆسیۆس [۳۵]، یوحه‌نای دم زینرین [۳۶]، مارۆنی گه‌وره‌، سه‌هانی عه‌مرووی [۳۷]، نه‌فرام سیرانی [۳۸]، قه‌شه‌ نۆکه‌ستین [۳۹]، ژوبه‌ی ژوبی له‌و که‌ سایه‌تیه‌نه‌ش نازناوی پایه‌به‌رزیان وهرگرتوه‌ له‌ کلێساوه‌.

له‌ پیناوه‌ ته‌واوکردنی کاری ریکه‌ستنی ژێرخانی به‌رپه‌راییه‌تی کلێسا، نه‌نجوه‌نه‌ی یه‌که‌می قوسته‌تینه‌ به‌ ستر له‌ سالی ۳۸۱ که‌ یه‌کێک له‌ کارکاتی ئیله‌نه‌کردنی نه‌ پۆلیناوه‌سی سه‌رک قه‌شه‌ی لازقیه‌ بوو که‌ پینی وای بوو خودایه‌تی مه‌سیح رووی داوه‌ به‌هۆی رۆحه‌ عاقله‌که‌یه‌وه‌ [۴۰]، پاشان له‌دوای که‌مه‌تر له‌ نیو سه‌ده‌ نه‌نجوه‌نه‌یه‌کی گشتی تر له‌ ئیغه‌س له‌ سالی ۳۹۱ دا گیرا، له‌ویندا نه‌ستوو قه‌ده‌غه‌کرا، که‌ پینی وایبوو که‌ سیانه‌یه‌تی پیرۆز درووسته‌ به‌لام له‌و کورێ له‌ نه‌ز له‌وه‌ هه‌بووه‌، یه‌سوع نییه‌، به‌ لـکو له‌و کور له‌ یه‌سوعدا گیراوه‌ ته‌وه‌ له‌کاتی ناوشۆڕیکردنیدا، هه‌روه‌ها نه‌ستوو ده‌یگوت که‌ دوو کس له‌ مه‌سیحدا هه‌بووه‌ و هه‌ریه‌ی به‌ دایکی مه‌سیح بانگ ده‌کرد نه‌وه‌ دایکی خودا [۴۱]، به‌هۆی نه‌وه‌ شوێنه‌که‌وتووه‌کانی تووشی چه‌نده‌ها چه‌وساندنه‌وه‌ بوون، پاشان له‌دوای هه‌شت ساڵ و له‌ سالی ۴۳۹ دا نه‌نجوه‌نه‌یه‌کی دیکه‌ له‌ ئیغه‌س گیرا که‌ ئۆرسۆکسییه‌ رۆژه‌لاتیه‌یه‌کان به‌ نه‌نجوه‌نه‌ی دوه‌می نه‌فه‌س ناوی ده‌بن له‌کاتیکی که‌ کاسۆلیک دانی پـیـادا ناـئـین، به‌گشتی نه‌م نه‌نجوه‌نه‌ به‌ ستر تا شیوه‌ی باوه‌ر دیاڕی بکات وک کۆتایه‌که‌ بۆ دیارکردنی یه‌کێتی هه‌ردوو سروشتی مرۆڤبوونی مه‌سیح و خودابوونی مه‌سیح، پاشان پینشیاڕ و بیرۆزه‌که‌ی به‌تـریـک سـایـرێ یه‌که‌می نه‌سکه‌ندریه‌یه‌ قبوول کرا، که‌ ده‌یووت که‌ ناکامی یه‌گرتنی هه‌ردوو سروشته‌که‌ یه‌ک سروشته‌ به‌بـیـ تـیکه‌ل بوون به‌ خاسیه‌ته‌کانی یه‌کتر. [۴۲]

به‌لام نه‌م باوه‌ر ده‌زایه‌تی کرا له‌لایه‌ن رۆما و قوسته‌تینه‌وه‌، که‌ هه‌ردووکیان بانگه‌شـتـیان کرد بۆ کۆتا نه‌نجوه‌مه‌ن له‌ سالی ۵۱ زاینی دا که‌

نایکونه‌ی کورسی دانایی له‌ نایا سۆفیا له‌ نه‌سته‌نیوول، له‌و کلێسا سه‌رکیه‌ پشتر ناوه‌ندی ژبانی نایینی بوو له‌ شارکه‌دا.

بریتی بوو له‌ نه‌نجوه‌نه‌ی خه‌لقیلۆنی که‌ دووباره‌ په‌یوه‌ندی به‌تـریـکیه‌یه‌کان به‌یه‌که‌وه‌ رێک خسته‌وه‌ و پینشیاڕه‌کی پایا لیۆنی یه‌که‌می په‌سه‌ند کرد که‌ ده‌یگوت هه‌ردوو سروشته‌که‌ی یه‌سوع له‌گه‌ل نه‌وی یه‌کیان گرتوه‌ به‌لام تیکه‌ل به‌یه‌کبوون و نه‌هه‌ش شتی که‌ ناتوانانیت گوزارشتی لـی بـکـریت چونکه‌ وک به‌گرتنی ناگر و روونکی وایه‌ [۴۳]، هه‌روه‌ها نه‌نجوه‌نه‌ی ناوایر بریاره‌کانی نه‌نجوه‌نه‌ی پش خۆی له‌ نه‌وشاندنه‌وه‌ و شه‌ریعه‌تی لـی سه‌ندوه‌ و دانی پـیـدا نه‌نا، بۆیه‌ شه‌قیوونی دوه‌م له‌ کلێسا روویدا و خیزانه‌کانی کلێساکی ئۆرسۆکسییه‌تی رۆژه‌لاتی لـی درووست بوو و نه‌هه‌مانه‌کانی بریاره‌کانی نه‌نجوه‌نه‌ی خه‌لقیلۆنی ردت کردوه‌ و قبوولی نه‌کرد، سه‌ریاری نه‌هه‌ش، هه‌شتا جیاپه‌نه‌وه‌ی کۆتای ئیله‌ری رووی نه‌دا تا سالی ۵۱۸ ی زاینی کاتیکی که‌ به‌تـریـکی نه‌تاکیه‌ سـایـرـیـس داـیـرا به‌هۆی نه‌وی له‌ سروشته‌ یه‌که‌یه‌کان بوو [۴۴]، له‌ نه‌نجوه‌نه‌یه‌کی خۆمانیدا که‌ له‌ قوسته‌تینه‌ گیرا، ده‌تـکـردنه‌وه‌ی به‌تـریـکه‌که‌ به‌دوایدا هات و چوه‌ میسر که‌ له‌ویندا به‌شیکی له‌کلێسا به‌رپه‌ر ده‌برد له‌کاتیکی که‌ به‌تـریـکی خه‌لقیلۆنی به‌شه‌که‌ی تری به‌رپه‌ر ده‌برد، به‌هه‌مان شیوه‌ نه‌وی له‌ نه‌تاکیه‌ روویدا له‌ نه‌سکه‌ندریه‌یه‌ش روویدا [۴۵].

This detail focuses on the central portion of Michelangelo's famous fresco, 'The Creation of Adam'. It captures the iconic moment where the finger of Adam on the left reaches toward the finger of God on the right. Adam is depicted as a reclining, muscular figure, while God is shown as a group of figures emerging from a reclining position within a shell-like structure. The background is a plain, light-colored wall, highlighting the figures and their interaction.

سەرێزاری لیکتازانی نێوان رۆما و قوسته تینیه بهلام سهرکرداریهتی کردنی جیهان له لایهن ده سیجیهه تهوه جیگیر کرا له سهر دوستی رۆما، ئه یه پارتۆریه ته ییزه ته سی سهرقانی کیشه به رده و اهه کانی خۆی بوو له گهژ ده ته ته سی عباسی [61]، ده سیجیهه کانی سوریا و میسریش ده تانئا لاند به ده ته سی جهو سانه ده ته توندکمان له سهر دوستی هه نه ته که له خه یفه و ده کوو له ته ته ته ته که له ته لای عباسی و نه له حاکم

بینه‌میریای فاتیمی[۶۲]، ته‌نگه‌ژی فیکریش که هاوشانی ته‌نگه‌ژی نابووری و گه‌شه‌سەندنی ده‌مارگیری نایینی دەرۆشت له‌سەردەمی هەموو نوێکارییەکی زانستی له‌ دونه‌تی هەبایسیدا بۆ هەروە هه‌سیجییه‌کان و موسوڵمانەکان کارێکی گران بێت[۶۳]، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا سەریانیه‌یه‌کان و نه‌ستوورییه‌کان شوێنی دیاریان هه‌بوو له‌ وەرگیران و زانسته‌کان و گه‌ردونه‌ناسی و پزیشکی دا و خه‌لیفه‌کان پشتیان پێ دهبەستن[۶۴].

ده‌سه‌لاتی کلێسا له‌سه‌دەکانی ناوه‌راستدا ته‌نها ده‌سه‌لاتیکی نایینی نه‌بوو، به‌لکو ده‌سه‌لاتیکی دنیاییش بوو، نه‌هه‌ خۆی ده‌بینیه‌یه‌وه له‌ دونه‌تی پاپاییدا که له‌رکانه‌کانی جیگیر بوون له‌سه‌دی یانزهده‌می زاینیدا، هه‌روه‌ها خۆشی

درووستکردنی ناده‌م: به‌ناوبانگترین نایکۆنه‌کانی مایکلانجیلۆ که سه‌قی کلێسای سیستینی رازاندۆته‌وه له‌ قاتیکان.

ده‌بینیه‌یه‌وه له‌و گه‌مه‌ سیاسیه‌دا که تێیدا پاپا رۆژیکی سه‌رکردانه‌ی گیرا و کسو نوهندیک له‌نێوان پادشا جیاوازییه‌کی نه‌وړیاد[۶۵]، به‌جۆری که هێزی سیاسیی کلێسا، به‌دەر له‌ باری گه‌نیوی هه‌سیجییه‌کان له‌رۆژه‌لات، هاوکات ئاره‌زووی میره‌کانی نه‌وړیا بۆ پانکردن و گه‌ورکردنی موک و ماله‌کانیان و ږاوه‌ستان له‌یه‌کتر کوشتنی ناوخری، باری ږه‌خسان بۆ له‌دایکبوونی شه‌رێکانه‌ی خاچیه‌رستی که پاپا نۆرپانۆسی دووه‌ له‌سای ۱۰۹۴ بانگه‌یشتی کرد بۆ ږووانی له‌ماوی نه‌نجووه‌نی کلیرمۆنت له‌باشووری شه‌رینسا[۶۶]، ده‌ستپێکیش کرا به‌ یه‌که‌مین شه‌ری خاچیه‌رستی که تێیدا توانرا دهرکه‌ناری سواریا ده‌ست به‌سه‌را بگیریته‌ له‌گه‌ڵ لوبنان و فه‌له‌ستین و هه‌ندیک ناوچه‌ی تورکیا و نه‌ردن و میسر.

به‌لام دووه‌مین شه‌ری خاچیه‌رستی وه‌لامیک بوو بۆ که‌وتنی له‌ره‌ها[۶۷]، سێیه‌مین شه‌ری خاچیه‌رستیش وه‌لامیک بوو بۆ که‌وتنی قودس[۶۸]، نییدی هه‌موو شه‌رێکانه‌ی تر کاریه‌رییه‌کی که‌میان هه‌بوو، بۆیه له‌چواره‌مین شه‌ری خاچیه‌رستیدا قوسته‌تینه‌ داگیر کرا، له‌شه‌شه‌مین شه‌ری خاچیه‌رستیش دا تونرا قودس بۆ ماوه‌یه‌کی تر به‌ده‌ست به‌یخه‌ریته‌وه[۶۹]، له‌کاتێکدا که سه‌رتاپای هه‌له‌ته‌که‌کانی تری خاچیه‌رستی ږووی کردبووه‌ میسر، به‌لام نه‌یتوانی تیایدا به‌ردوام بێت، سه‌ردمی خاچیه‌رستی ته‌نها سه‌ردمی مملانییه‌کی به‌ردوام نه‌بوو، به‌لکو ماوه‌ی یه‌کگرتن و تیکه‌لبوون و کردنه‌وی شارستانی نیوان هه‌ردوو رۆژه‌لات و ږۆنلوا بوو[۷۰].

دوا‌یین موکله‌کانی خاچیه‌رسته‌کان له‌ رۆژه‌لات که‌وت به‌ که‌وتنی عه‌ککا له‌سای ۱۲۹۱ و شه‌رێکانه‌ی به‌ده‌ستپێناوه‌ی نه‌نده‌لووس ده‌ستی پیکرد[۷۱]، کۆتایش نه‌هات هه‌تا که‌وتنی غه‌رناته‌ سالی ۱۴۹۲[۷۲]، په‌یوه‌ندییه‌کانیش له‌گه‌ڵ نه‌نده‌لووسدا هه‌میشه‌ په‌یوه‌ندی‌ ده‌نگ نه‌بوو، به‌لکو نه‌وړیا و ږۆشنییرانی ناشنا بوون به‌ فه‌له‌سه‌فی یۆنانی و ږۆمانی و نووسینه‌کانی نیبن ږۆشد و نیبن خه‌لموون و نووسه‌رانی تر؛ له‌رێگه‌ی نه‌نده‌لووسه‌وه، که بووه‌ هۆی بزووته‌وه‌یه‌کی گه‌شه‌سەندنی زانستی چالاک که کلێسا سه‌رکردایه‌تی دکر:

سه‌ره‌ک قه‌شه‌ه‌کان و سه‌ره‌گه‌وره‌کانی په‌رستگای وشکه‌سۆفییان و پساوانی نایینی و ته‌نانه‌ت پاپاش نابەدەڵ نه‌بوون له‌ تکارکردنیان له‌ نیغریقیه‌یه‌ بته‌یه‌رسته‌کان، و له‌و به‌هوودیانه‌ی که خودایان کوشت[۷۳]، و موسوڵمانه‌ بێ باوهرێکانیش[۷۴]

له‌و هه‌موو رۆژییه‌ی که‌به‌سه‌ر نه‌وړیاد باری ږوو له‌دوای سه‌ره‌که‌وتنی گرتنه‌وێکانی ئیسیپانیا، یاره‌ته‌ی دا تا باری نابووری باشتر بێت[۷۶]، نه‌م ږۆخه‌ له‌هه‌مان باردا ږوو به‌دریژایی نۆزینه‌وی جیهانی نوێ له‌ ۱۴۹۲ دا که له‌گه‌ڵ خۆیدا سه‌ردمی رابوونی کردبوو له‌نه‌وړیاد و سه‌ردمی مرگینیدانی کردبوو له‌ نه‌هه‌ریکا؛ ږۆچار هه‌له‌ته‌که‌کانی نۆزینه‌وه به‌ پیرۆزکردنی قاتیکان ږوویه‌دا. ږۆما و فلۆرینسیا و جه‌نوا ږوونه‌ یه‌که‌مین پایته‌خته‌کانی رابوون[۷۷]، که ږۆر به‌خیرایی نه‌وړیاد گرتبوو، به‌گشتیش شوێنی زانکۆکان و قوتابخانه‌کان و نه‌خۆشخانه‌کان و یانه‌ ږۆشنییریه‌کانی وەرگرت، له‌ژێر سه‌رکردایه‌تی کلێسادا جه‌نده‌ها زانسته‌ گه‌شه‌ی سه‌ند وکسو: گه‌ردونه‌ناسی[۷۸]، بیرکاری[۷۹]، نیتیمۆلۆجی[۸۰]، فه‌له‌سه‌فه[۸۱]، روه‌انیی[۸۲]، پزیشکی[۸۳]، توکیاریزانی[۸۴] و فیزی به‌تاییه‌تی نه‌رستوویی[۸۵] و فیزیای میکانیکی به‌تاییه‌تی پێداویستییه‌کانی جه‌نگ[۸۶] و کیمیا و جوگرافیا و زانستی گیانه‌وه‌دان و ږووه‌[۸۷]، نه‌هه‌ هاوشانی هه‌وونه‌ری ته‌لارسانی که گه‌یشه‌ به‌رزترین ئاست له‌ سه‌ردمی رابووندا، کاتدرانییه‌تییه‌کانی له‌و سه‌رده‌مه‌ به‌تاییه‌تی کاتدرانییه‌تی پایه‌به‌رز یوتروس و کۆی ته‌لارکانی له‌و سه‌رده‌مه‌ی قاتیکان نه‌مونه‌یه‌کی حاشاه‌نه‌گرن له‌ سه‌ر له‌و یابه‌ته و ده‌ست کرا به‌ درووستکردنی قاتیکان له‌سای ۱۵۱۳[۸۸]، هه‌روه‌ها هه‌وونه‌ری وینه‌کێشان و داتاشین که‌وته‌ چالاک و له‌و سه‌رده‌مه‌دا دیارترین هه‌وونه‌ره‌ندان دهرکه‌وتن وکسو: لیوناردۆ داڤینچی، مایکلانجیلۆ، رافائیل و جه‌ندینی تر[۸۹].

له‌ سه‌ر ئاستی باوه‌ری کلێسایش، هاوشانی گه‌شه‌سەندنی زانست، تقووسی کلێسا و باوه‌ره‌ هه‌سیجییه‌کان ناوه‌زێنران، به‌و جۆره‌ تیه‌ورکه‌ی نه‌رستۆ سه‌بارته‌ به‌ جه‌وه‌ره‌ و شێوه‌ ږووه‌ بنه‌مای نه‌فخارستی، تۆماس نه‌کویناس، زانی لاهووتکه‌ره‌ و فه‌یله‌ سووف، ږووه

نایکۆنه‌ی شێوگۆڕین له‌لایه‌ن رافائیله‌وه: به‌وه‌چه‌رخانیک

که‌وره‌ له‌ میژووی وینه‌کێشاندا له‌ سه‌رده‌می رابووندا دادنه‌رت.

ده‌روازه‌یه‌ک بۆ یه‌که‌گشتن و ڕیکه‌شتی ږیرواکی نیو هه‌سیجیه‌ت له‌ژێر ږۆشناپی فه‌له‌سه‌فه‌دا، بۆیه ته‌نانه‌ت دووه‌مین نه‌نجووه‌نی قاتیکان له‌ سه‌دی ییسته‌مه‌دا دانی پێدا نا[۹۰]، تا سه‌دی پانزده‌می زاینی پینچ نه‌نجووه‌ن به‌ستران، چواران له‌ لاتران به‌ستران و ناو ده‌برین به‌ نه‌نجووه‌نه‌ لاترانییه‌کان، له‌کاتێکدا که پینچه‌میان له‌ کۆنستانس به‌سترا و کۆتایی به‌ لیکنترانی پاپایی هینا.

سه‌رچاوه‌ : ماته‌په‌ری ویکیپیدیا

١٥ بفرانبار ږوگرږ و تالە
 کورده گیان وهفتی خزانه مالە
 هاوین په یداکه، نه مرو بی پوښه
 پیاو به ئیروو بی؟ زستانیش خوښه
 هه ژار

Befranbar

٢٧١٢ کوردی

بفرانبار

شهمه	یه ک شهمه	دوو شهمه	سځ شهمه	چوار شهمه	پنج شهمه	هینی
١	٢	٣	٤	٥	٦	٧
22	23	24	25	26	27	28
٨	٩	١٠	١١	١٢	١٣	١٤
29	30	31	1 Jan	2	3	4
١٥	١٦	١٧	١٨	١٩	٢٠	٢١
5	6	7	8	9	10	11
٢٢	٢٣	٢٤	٢٥	٢٦	٢٧	٢٨
12	13	14	15	16	17	18
٢٩	٣٠	20	19			

ره همان نه قشی

گوڅاری نینتیرنیتی په کبوون گوڅاریکی سر به خوی مانگانه په. له ناماده و بلاو کورنه وه : ره همان نه قشی

r_neqsi@yahoo.ca